

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809. 27+809. 155. 0 (575.3)

РАҶАБОВ АБУБАКР АШУРОВИЧ

**ХУСУСИЯТҶОИ ОВОӢ ВА СОҶТОРИӢ МАЪНОИИ
КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ӢӢИШҶОИ ҶАНУБИИ
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

барои дарёфти дараҷаи илмҶои филологӢ аз рӯи
ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӢ

Душанбе – 2021

Диссертатсия дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Раҳматуллозода Саҳидод Раҳматулло** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ: **Ҷумаҳон Алимӣ** - доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони тоҷикӣ ва таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Исмонов Кароматулло Бадридинович - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: Муассисаи давлатии таълимии (МДТ) “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”

Ҳимояи диссертатсия 27-уми майи соли 2021, соати 15:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.КOA-028 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121) баргузор мегардад.

Бо мухтавои диссертатсия ва автореферати он дар китобхона ва сомонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «_____» _____ соли 2021 фиристода шуд.

Котиби илмӣ Шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Мирзоалиева А. Ш.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҚОР

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Шеваҳои забони тоҷикӣ аз манбаъҳои муҳими ташаккул ва рушду нумӯи забони адабии тоҷикӣ махсуб ёфта, забони адабӣ ҷойҳои холии таркиби луғавии худро дар ҳама давру замон маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаю гуфторҳои маҳаллӣ такмил меод, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам идома ёфта истодааст. Воқеан, ин як омил бисёр хуби ба меъёрҳои солим табдил ёфтани воҳидҳои лаҳҷавӣ дар забони адабист. Дар ҳақиқат, имкониятҳои захираи луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, махсусан, гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ хеле фаровон аст ва лаҳҷаҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софу беолоиши таркиби худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шоҳи адабии он ниёз ба такмили луғавӣ дорад, тақозо мекунад, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, чи иқтибосӣ ва чи худӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти волову меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори иқтибосӣ, воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд.

Таркиби луғавии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ниҳоят ғанӣ ва рангин мебошад. Ин ғановат дар мавҷудияти қабатҳои гуногуни семантикӣ ва гурӯҳҳои зиёди мавзӯии вожаҳо, унсурҳои иқтибосӣ аз забонҳои бегона, воҳидҳои сермаънову зидмаъно, муродифот, муодилҳову мувозанаҳои мухталифи калимаҳо, таъбироти таркибҳои фразеологӣ, субстратҳову унсурҳои бозмонда аз забони адабиёти классикӣ, қолибҳои калимасозӣ ва васоити махсуси калимасозу калимабандӣ ва амсоли инҳо ба назар мерасад. Ин аст, ки бе таҳқиқи ҳамаҷонибаи луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ дар алоҳидагӣ ва бе натиҷагирӣ аз чузъитарин хусусияти дохилии онҳо муайян намудани раванди таърихии ташаккулу таҳаввули забони меъерии тоҷикӣ ва асоси лаҳҷавии он, ки сари ин масъалаи муҳим алҳол аҳли тадқиқ ба як ҳулосаи мушаххас наомадаанд, амалест аз имкон берун.

Яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ таҳқиқи диссертасионии хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад, ки ба ин масъала хеле кам тавачҷуҳ шудааст. Махсусан, калимаю истилоҳоти марбут ба омилҳои воридшавӣ ва хусусиятҳои овоии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар он, интишороти калимагии овозҳои ҳалқии рӯякии **айн** ва **ҳо-и ҳуттӣ** дар лаҳҷаҳои номбурда, мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ, вижагиҳои маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ, мутобиқати айнии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳо, тафовутҳои маъноии калимаҳои иқтибосӣ, хусусиятҳои морфологӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ, ташаккули калимаҳои сохта бо пасвандҳо ва калимаҳои иқтибосии арабӣ, иштироки калимаҳои арабӣ дар

ташаққули воҳидҳои луғавии мураккаб ва монанди инҳо дар асоси маводи шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ то имрӯз дар шакли диссертатсионӣ баррасӣ нашудааст ва ҳалли ин масъалаи илмӣ мубрами онро ба миён овардааст, ки мо кӯшиш намудем, то ҳадди имкон онро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Дарачаи азҳудшудаи масъалаи илмӣ ва заминаҳои назариявӣ методологии таҳқиқот. Таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр оғоз ёфта буд [135, 187, 149], вале таҳқиқи лаҳҷаҳо дар ин давра хусусияти тасвирий доштанд ва ҷиҳатҳои хоси лаҳҷаро ба таври комил дар бар гирифта наметавонистанд. Омӯзиши муқаммалу пурсуръати лаҳҷаҳои тоҷикӣ, асосан, дар солҳои Ҳукумати Шӯравӣ шурӯъ шуд. Алаҳусус, дар солҳои 50-уми асри ХХ олимони ба таҳқиқи лаҳҷаҳои алоҳида даст зада, дар ин замина тадқиқоти хуби лаҳҷавӣ офариданд [168, 33-66]. Таҳқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз баррасии маводи лаҳҷаҳои алоҳида сар шуда, рафта-рафта ба дарачаи омӯзиши муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмӣ лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ омада расид. Бо вучуди ин, бояд қайд намуд, ки бозбинӣ аз қисматҳои алоҳидаи системаи нутқи лаҳҷавӣ дар лаҳҷашиносии тоҷик аз ибтидо нобаробар сурат мегирифт. То охири солҳои 50-уми асри ХХ бештар бахшҳои фонетикаву морфологияи лаҳҷаҳо таҳқиқ шудаанд ва доир ба луғати лаҳҷаҳо баъзе асару мақолаҳо аз аввали солҳои шаст инҷониб ба майдон омадаанд [50, 210; 102, 23-51]. Соли 1963 аз ҷоп баромадани китоби В.С.Расторгуева «Очерки диалектологияи тоҷик» (нашри 5) «Очерки по таджикской диалектологии» (вып. 5), ки он луғати дузабонаи тоҷикӣ ба русӣ буда, як қисми воҳидҳои луғавии лаҳҷаҳои шимоли ғарбиро дар бар мегирад, дар лаҳҷашиносии тоҷик кашфиёти тозае буд. Ин тадқиқот, ғайр аз он ки аҳамияти луғатнигорӣ дорад, дар он чун дастури раҳнамо мурағиб роҳҳои таҳқиқи минбаъдаи масоили марбут ба лексикаи лаҳҷаҳои забони тоҷикиро ба аҳли таҳқиқ бозгӯ намудааст. Ин буд, ки дар солҳои 60-70-уми садаи ХХ як силсила асарҳо бахшида ба таҳқиқи лаҳҷаҳои ҷудогонаи тоҷикӣ аз ҷоп баромаданд [177, 110, 179, 199, 200, 201, 185, 40, 150, 60, 16, 129]. Қисми зиёди мақолаҳои маҷмӯаи илмӣ «Масъалаҳои шевашиносии тоҷик», ки онро ходимони шуъбаи лаҳҷашиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ дастҷамъона ба таъби расонидаанд, ба таҳқиқи луғати лаҳҷаҳои алоҳида [лаҳҷаҳои Ромит, Ёхсу, Панҷакент, Шаҳритус, ҷануби Кӯлоб, арабҳои тоҷикзабон] бахшида шуд. Китоби «Луғати шеваҳои ҷанубӣ» макети ҳарфи «Д», ки бо ташаббуси Ғ. Ҷураев ва М. Маҳмудов зери таҳрири профессор Р. Ғаффоров соли 1971 интишор ёфт, пас аз чилди 5-уми «Очеркҳо»-и В.С. Расторгуева дар забоншиносии тоҷик дуҷумин луғати лаҳҷавӣ ҳисоб меёбад. Таҳқиқоти Т. Мақсудов бахшида ба луғат ва фразеологияи лаҳҷаҳои тоҷикони Исфара қадами тоза дар таҳқиқи масоили соҳавии лаҳҷаҳо шуд [53]. Китоби дарсии М.Эшнӣёзов «Диалектологияи тоҷик» интишор ёфт, ки дар он намунаи луғати як қисми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ

гирд оварда шудааст. Дар ҳамин солҳо мақолаҳои А.З. Розенфелд, Ғ. Ҷӯраев [181, 110, 111] доир ба луғати лаҳчаҳои алоҳида, мақолаҳои Ш. Исмоилов оид ба луғати лаҳчаи водии Рашт [40], мақолаҳои Б. Бердиев ва З. Зайниддинова дар иртибот ба луғати лаҳчаи Ромит ва маъниҳои луғавии вожаҳои «палонч» ва «зан» дар лаҳчаҳои тоҷикӣ [12, 33, 34] ба таъбирасиданд. Соли 1980 қисми якуми монографияи панҷҷилдаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» аз ҷоп баромад, ки боби дуюми он [муаллиф Ғ. Ҷӯраев] ба таҳқиқ ва ҷамъбасти илмии лексикаи лаҳчаҳои ҷанубӣ дахл дорад [69, 84-294].

Дар бобати фарогирии калимаҳои марбут ба қабатҳои луғавии лаҳчаҳо бахши лексикаи панҷҷилдаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [69], ки ба қалами Ғ. Ҷӯраев тааллуқ дорад, бо ду ҷиҳат фарқ мекунад: 1) бо истифодаи ҳаҷми зиёди маводи таҳқиқ; 2) аз рӯйи ба назар гирифтани тасвири яқлухти шаклу маъно. Дар ин монография зимни баррасӣ ба масъалаи таҳқиқи гурӯҳҳои мавзӯӣ аҳамият дода, бори аввал дар шевашиносии тоҷик ҷиҳати ташреҳи қабатҳои луғавии соҳавии марбут ба асбоби рӯзгор, номи хӯроқворӣ, либос, асбоби зебу зиннати занон, номи ҳайвонот, паранда, хазанда, ҳашарот, олоти меҳнат, номи дарахтон, зироат, истилоҳоти хешовандӣ иқдом шудааст.

Забоншинос Ғ. Ҷӯраев соли 1992 диссертатсияи докториашро дар мавзӯи «Системаи лексикаи лаҳчавии забони тоҷикӣ» дифоъ карда, онро Ҷамҷун монография соли 2017 ҷоп намуд. Ин асар ба самти пажӯҳиши системавии лексикаи лаҳчаҳо замина гузошта, дар шевашиносии тоҷик дар асоси маводи шеваи ҷанубӣ таркиби лексикаи лаҳчаҳо ба таври система таҳлил гардид. Ин монография сарчашмаи назариявӣ ва аҳамияти бузурги илмӣ дорад [116].

Ба масъалаи баррасии қабатҳои луғавии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ муҳаққиқ С. Хоркашев (ҳоло Раҳматуллозода С.) низ машғул шуда, дар китобаш «Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳча» [194], ки ин асар сирф баррасии мавзӯи-тематикӣ мебошад, доир ба воҳидҳои луғавии марбут ба ҳешутаборӣ, ҷашни тӯйи арӯсӣ, калимаҳои марбут ба ҳавлию хонасозӣ, номи анвои хӯроқ ва масолеҳи хӯроқворӣ, зарфҳои хӯроқворӣ, пухтупаз, истилоҳоти марбут ба узвҳои бадан, номи ҳайвонот, парандаҳо, ҳашароту хазандаҳо таҳқиқот анҷом додааст, ки аҳамияти калони илмӣ дорад.

Зимни баррасии лексикаи лаҳчаи Қаротегин муҳаққиқ Ш. Исмоилов ба масъалаи таҳқиқи қабатҳои луғавии лаҳчаи мазкур даст зада, калима ва истилоҳоти марбут ба боғдорӣ, ҳайвонот, пиллапарварӣ, кишоварзӣ, асбобу анҷоми хоҷагии кишлоқ, хонасозӣ ва ғайраро мавриди омӯзиш қарор додааст [137].

Муҳаққиқ Н. Гадов ба баррасии лаҳчаи Тағнов, ки ба шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ марбут аст, машғул шуда, доир ба гурӯҳҳои мавзӯии зиёде маълумот додааст, ки дар байни онҳо калимаҳои марбут ба боғдорӣ ва гиёҳҳо низ ба таври мухтасар таҳқиқ мешаванд [21].

Ба таҳқиқи лексикаи лаҳчаи Конибодом муҳаққиқ Р. И. Сангинова даст зада, дар бахши таҳлили гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғавии лаҳчаи мазкур

перомуни калимаҳои марбут ба хонаю ҳавлӣ, хӯроқворӣ, қулолӣ, оҳангарӣ, дӯзандагӣ, бозиҳои кӯдакона, номи чашну маросимҳо таҳқиқот анҷом додааст [186].

Яке аз самтҳои асосии кори шевашиносон тадвини луғатномаҳои лаҳҷавист, ки дар онҳо калимаю истилоҳоти зиёде ҳам оварда мешаванд. Ин самти фаъолияти шевашиносон аз ҷилди панҷуми «Очерки по таджикской диалектологии»-и В.С.Расторгуева [169], ки дар он маводи чор ҷилди «Очеркҳо»-и ин муаллиф гирд омадаанд, оғоз ёфта, бо луғати шеваи ҷануби шарқӣ [220], луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро [201], «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [202] давом кард. Дар ин луғатномаҳо маводи зиёди лаҳҷавӣ гирд омадааст, ки дар таҳқиқи масъалаҳои гуногуни шевашиносӣ метавонанд истифода гарданд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар маҷмӯъ, аз солҳои 1980-1990 то имрӯз доир ба таҳқиқи масоили марбут ба луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ қорҳои боз ҳам бештаре ба анҷом расидаанд: диссертатсияҳои номзадӣ [185, 137, 138, 143, 139, 194; 140, 190, 35, 21, 186, 126, 48,125] ва диссертатсияҳои докторӣ [170, 179, 103, 195, 22] рӯи қор омадаанд, ки дар самти баррасии масоили гуногуни лаҳҷаҳо муҳим мебошанд. Ду луғати дузабона [165,182] ва панҷ луғати тафсирии лаҳҷавӣ [200, 201, 199, 202] аз ҷоп баромаданд. Дастурамал оид ба ҳам овардани луғати лаҳҷаҳо дастраси омма шуд, дастури методӣ, васонти таълимӣ ва китоби дарсӣ зимни таълими меъёрҳои забони адабӣ дар муҳити лаҳҷа таълиф ёфт [124, 115, 105, 106], дар робита ба масоили хурду бузурги лексикаи ин ё он лаҳҷа мақолаҳои алоҳида ба таъби расиданд [114, 42, 77, 78, 18]. Аз ин нигоштаҳо маълум мегарданд, ки алҳол то андозае луғати тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ алоҳида-алоҳида мавриди диду боздид қарор дода шудаанд. Дар ин соҳа таҳқиқи гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқ қарор гирифта, рисолаҳои зиёди таҳқиқӣ ва луғати лаҳҷавӣ бо унвони «Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба нашр расидаанд. Маҳз ба таври диссертатсионӣ қор нашудани калимаҳои арабӣ зарурат пеш овард, ки хусусиятҳои сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикиро ба сифати як тадқиқоти алоҳида мавриди пажӯҳиш қарор диҳем.

Ҳамин тариқ, масъалаи таҳқиқи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ дар шевашиносии тоҷик гуфтан мумкин аст, ки рӯз то рӯз вусъат ёфта, мавриди баррасии олимони қарор гирифта истодааст. Дар ду маврид ба ин масъала рӯ оварда шудааст: 1. Воситаҳои таълимӣ. 2. Осори илмӣ-таҳқиқотӣ. Бо тавачҷуҳ ба ин ки таҳлили ҷанде аз ин осор дар бобҳои диссертатсия сурат гирифтааст, мо дар ин ҷо ба қайдҳои мухтасар тавассути мекунем.

Дар китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ [121, 106] зимни ташреҳи мавзӯҳои марбут ба лексикаи шеваҳои забони тоҷикӣ ба масъалаи калимаҳои иқтибосӣ дахл карда, ба таври мухтасар оид ба ин қабати луғавӣ маълумот дода

мешавад, ки ин ҳолат барои нишон додани умумият ва тафовутҳои луғавии таркиби луғати лаҳҷаҳо зарур будааст. Асару мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотии донишмандон дар соҳаи шевашиносӣ хеле зиёд буда, дар аксарияти онҳо ба масъалаи лексикаи лаҳҷаҳо ва таҳлили таркиби луғавӣ аз рӯйи баромад даст задаанд. Дар таҳқиқоти лаҳҷашиносон [170, 180, 184, 60, 111,112, 54, 53, 68, 137, 139, 15, 138, 190, 35, 186, 21, 126, 95, 96, 48 ва ғайра] ба масъалаи лексика баҳши алоҳида ҷудо шуда, перомуни тафовутҳои лексикаи лаҳҷаҳо, баррасии вожагони умумихалқӣ ва хоси лаҳҷа ва вомвожаҳои аҳамияти махсус дода мешавад.

Бо вучуди таҳқиқи зиёди илмӣ доир ба вижагиҳои овой ва сохторию маъноии вомвожаҳои арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ кори диссертационӣ ба вучуд наомадааст.

Мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқ тасвири пурраи синхронии системаи луғати вомвожаҳои арабии шеваҳои ҷанубӣ ва мухтасар нишон додани вижаҳои фарқкунандаи онҳо дар киёс бо забони адабии муносири тоҷик ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошад. Таҳқиқи вижагиҳои сохторию маъноии вомвожаҳои арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ аз рӯйи ин равиш аз он ҷо салоҳ доништа шуд, ки ҳар як далели лаҳҷа дар киёс бо забони адабӣ муайян мегардад. Аз тарафи дигар, чунин тарзи таҳқиқамон фароҳам меорад, ки воҳидҳои меъёрбоби ғӯрӯҳи лаҳҷаҳои мазкур рафта-рафта характери оммавӣ пайдо намуда, ҷойҳои холии луғати забони адабии тоҷикро пур созанд.

Вобаста ба аҳдофи таҳқиқ вазифаҳои зеринро метавон бозгӯ намуд:

1. Ҷамъоварӣ ва табақабандии маводи марбут ба калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

2. Нишон додани хусусиятҳои дохилии сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар баҳши луғат:

а) Нишон додани сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва воридшавии забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ;

б) Муайян сохтани интишори овозҳои ҳалкии рӯякии айн [ع] ва ҳо-и ҳуттӣ [ح] дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ;

в) Нишон додани мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ.

3. Мухтасар ба таҳқиқ гирифтани хусусиятҳои сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

4. Нишон додани қолибҳои калимасозӣ ва васоити калимасоз бо калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

5. Муайян сохтани манбаъҳои ташаккулу таҳаввули калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқот. Хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад. Дар лаҳҷашиносии тоҷик оид ба хусусиятҳои лексикаии лаҳҷаҳои

алоҳида пажӯҳишҳо зиёданд, вале хусусиятҳои оғой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҳамчун объектҳои ҷудоғонаи таҳқиқ бори аввал сурат мегирад.

Мавзӯи таҳқиқот. Мавзӯи қор таҳқиқ ва таҳлили хусусиятҳои оғой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад.

Масъалаҳои таҳқиқот. Масъалаҳои асосии таҳқиқот баррасии хусусиятҳои оғой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

Методҳои таҳқиқот. Барои иҷрои қори таҳқиқотӣ аз усулҳои таҷзияву таҳлил ва муқоиса истифода шуда, барои равшан шудани масоили мавриди таҳқиқ аз методҳои шарҳу тафсир, таҳлили лексикӣ-семантикию сохторӣ, баррасии омории вохидҳои луғавӣ ва мушоҳида истифода шудааст. Барои нишон додани ҳолати гузаштаи имрӯзаи вижагиҳои оғой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ истифодаи усули синхронию диахрониро низ лозим донистем.

Соҳаи таҳқиқот. Пажӯҳиш дар заминаи баррасии маводи диалектологӣ сурат гирифтааст. Таъсияҳои методию назарии дар диссертатсия асоснок шуда дар қараёни таълими ихтисосҳои филологии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ва муассисаи таҳсилоти олиии қасбии аналогӣ, ки дар онҳо фанҳои "Шевашиносӣ", "Шевашиносии таърихӣ", "Таърихи забони адабии тоҷик", "Забони адабии ҳозираи тоҷик" (бахши лексикология) таълим дода мешавад, мувофиқат мекунад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқ дар се марҳила гузаронида шуд:

1. Солҳои 2015-2017 - қамъоварии мавод, омӯзиши адабиёти марбут ба шевашиносии ватанию хоричӣ, ки барои ташаккули назариявӣ ва бунёдии тадқиқоти мазкур ва идомаи он замина гузоштаанд.
2. Солҳои 2017-2018 - таънифи мавзӯӣ, хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ.
3. Солҳои 2018-2019 - баррасии хусусиятҳои морфологии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ, муайян намудани қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ бахшида шудааст.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоиши таҳқиқот. Дар диссертатсия ба ғайр аз фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ фарҳангҳои муаллифони дигари давраҳои мухталиф истифода бурда шуданд. Инчунин, ҳулосаву пешниҳодоти диссертатсияи мазкур дар қонфронсҳои илмӣ-назариявии қумҳуриявӣ ироа гардидаанд.

Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ дар он ифода меёбад, ки масъалаи мавриди назар бо таҳлилу баррасии назариявӣ ва қиёсу муқобилаи илмӣ таъмин буда, бо нуқтаҳои мушаххаси методологӣ, маводи гуногунҷанбаи таҳлилий дар мувофиқат бо сохтор, мақсаду вазиғаи таҳқиқ асос ёфта, боиси ба таври муқаммал таҳқиқ гардидани

хусусиятҳои оғой ва сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ шудааст.

Навгонии илми таҳқиқот. Навгонии диссертатсия аз он иборат аст, ки то имрӯз роҷеъ ба масъалаи таҳқиқи вижагиҳои оғой ва сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ диссертатсияи алоҳида ба вучуд наомадааст. Дар диссертатсия бори аввал ба таври нисбатан мукамал маводи марбут ба масъалаи таҳқиқи вижагиҳои оғой ва сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ ҷамъоварӣ, табақабандӣ ва таҳқиқи илмӣ шуда, нақши воҳидҳои луғавии мансуб ба вижагиҳои оғой ва сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ баррасӣ гардидааст.

Аҳамияти назарии таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳқиқи хусусиятҳои оғой ва сохторино вомвожаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубӣ барои муайян сохтани роҳи таърихии лаҳҷаҳо ва таракқиёти мунтазами забон ва шеваҳо мусоидат мекунад. Ҷамъоварӣ ва таҳқиқи маводи мансуб ба вижагиҳои оғой ва сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ барои тақмили таркиби луғавии забони тоҷикӣ ва муайян сохтани иқтидори сарҷашмаҳое, ки забони меъёр аз онҳо истифода мекунад, омилӣ муҳиме ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи мукаммалу муназзами хусусиятҳои сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар марҳилаи имрӯзаи забоншиносии тоҷик, ки торафт раванк ёфта истодааст, дорон ҷунин аҳамияти назарист:

1. Омӯзиши хусусиятҳои оғой, сохторино маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ барои таҳқиқи муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба аҳли таҳассус метавонад кумак кунад.

2. Натиҷагирӣ аз ин мавзӯ дар омӯзиши минбаъдаи масоили лексикологияи таърихии забони тоҷикӣ, ҷудо намудани қабатҳои лексикӣ-семантикии калимаҳо, роҳҳои иқтибосшавии вожаҳо аз дигар забонҳо, омилҳои азхудшавии иқтибосот дар забони тоҷикӣ, мавқеи унсурҳои иқтибосӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, табаддулоти овозӣ, маъноӣ ва грамматикӣ дар онҳо, ки вобаста ба қонунҳои дохилии забон дар воҳидҳои нутқ ба амал меоянд, ба муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

3. Таҳқиқи қолибҳои калимасозӣ ва васоити калимасозу калимабандӣ, бо иқтибосоти арабӣ, аҳамияти қалони назариявӣ дорад.

4. Баррасии луғати арабии лаҳҷаҳои ҷанубӣ имкон медиҳад, ки умумияти лаҳҷаи мазкур бо забони адабии тоҷик ва тафовути он ба сифати як лаҳҷаи мустақил дақиқ нишон дода шавад.

5. Боздид аз калимаҳои арабӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои ҷанубӣ шароит фароҳам меорад, ки ҷойи он дар доираи лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва умуман лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ муайян гардад.

6. Натиҷаҳои таҳқиқ, ки дар рафти баррасии мавзӯ ба даст омадаанд, имконияти ба меъёрҳои қунунии забони адабӣ мутобиқ сохтани

бисёр унсурҳои иқтибосии арабии архаистӣ ва ба ин восита такмил бахшидани луғати забонамонро таъмин хоҳад намуд.

7. Аҳли қалам дар мавриди фардӣ қардани нутқи персонажҳо ва офаридани асарҳои барҷастаи замонавӣ метавонанд аз маводи рисола унсурҳои лаҳҷавиро чида дар осори бадеӣ истифода кунанд.

8. Маводи таҳқиқ барои равшанӣ андохтан ба баъзе ғушаҳои торики таърихи мардуми минтақа ва аҳолии атрофи он ба муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар он зоҳир мегардад, ки:

1. Аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи он синонимҳо ва муодилҳоро мувозаҳои гуногун дар забон ба вучуд меоянд ва ба ин восита таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ метавонад мукамалтар гардад.

2. Ҳангоми мураттаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва иншоӣ китобҳои дарсӣ аз шевашиносии тоҷик барои мактабҳои олии ба мураттибону муаллифон ёрӣ мерасонад.

3. Устодони макотиби олии дар омода сохтани курс-конспект аз шевашиносии тоҷик барои шогирдони факултаҳои филологӣ имкон доранд, ки аз натиҷаҳои он баҳра бардоранд. Натиҷаҳои таҳқиқот имкон дорад, ки дар таълими бахши луғати забони адабии муосири тоҷикӣ дар мактаби олии ва таҳсилоти умумӣ истифода шаванд.

4. Дар тартиб додани луғати шевагии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ умуман ва лаҳҷаҳои ҷанубӣхусусан, сохтани атласу харитаҳои лингвистии шевагӣ, ки дар забоншиносии тоҷик ин масъала акнун шурӯъ шудааст, ба кор меравад.

5. Дар мавриди таълифи боби луғати китобҳои дарсӣ метавон аз маводи рисола истифода кард. Муаллимони мактабҳои олии дар дарсҳои амалии шевашиносии тоҷик аз маводи ин рисола метавонанд баҳрабардорӣ намоянд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Нишон додани ташаккули вижагӣҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ баррасии масоили назариявии соҳаи мазкур мусоидат менамоянд.

2. Ҷамъоварӣ ва табақабандии маводи марбут ба калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва нишон додани хусусиятҳои сохторию маъноии ин қабати луғавӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ барои муайян намудани хусусиятҳои луғавии вомвожаҳо аҳамияти қалон дорад.

3. Нишон додани сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва воридшавии забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва муайян сохтани интишори овозҳои ҳалқии рӯякии айн [ع] ва хо-и ҳутгӣ [ح] дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва муайян сохтани мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо

овозҳои хосси тоҷикӣ барои равшан сохтани мақоми унсурҳои арабӣ мусоидат менамояд.

4. Хусусиятҳои сохтори маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҷойгоҳи хосса дорад.

5. Нишон додани қолибҳои калимасозӣ ва васоити калимасоз бо иштироки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҳойизи аҳамият аст.

6. Муайян сохтани манбаъҳои ташаккулу таҳаввули калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва роҳҳои ташаккули калимаҳои иқтибосии арабӣ ва нишон додани воситаҳои қолибҳои калимасозии онҳо дар диссертатсия ба таври нисбатан мукамал баррасӣ мегарданд.

Саҳми фардии муҳаккиқ. Масъалаи хусусиятҳои овой ва сохтори маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ бори нахуст дар шакли диссертатсияи илмӣ ба таври системанок таҳқиқ кардааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқот. Маводи қор, асосан, аз “Фарҳанги ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” (муаллифон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев ва Б.Бердиев. -Душанбе, 2012), луғати “Таджикско-русский диалектный словарь” (Юго-восточный Таджикистан) (муаллиф: А.З. Розенфелд. Л. 1982) дастрас шудааст. Ғайр аз ин, зимни сафарҳо ба минтақаҳои гуногуни шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ тавассути муаллифи диссертатсия маводи зиёде ҷамъоварӣ шуд, ки онро ҳам истифода кардем.

Апробатсияи қор. Диссертатсия дар маҷлиси кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (суратчоласаи № 9 аз 24. 04. 2020) ва сексияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (суратчоласаи №17 аз 01. 12. 2020) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ. Нуктаҳои асосии диссертатсия дар 4 мақолаи илмии маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд. Ҳамчунин дар шакли маъруза дар конференсияҳои илмию амалие, ки дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон баргузор гардиданд (2017- 2020), ироа шудаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст.

Боби якум - «**Хусусиятҳои овони калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ**» ном гирифтааст, ки дар он пиромуни сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ, интишороти овозҳои ҳалқии рӯякии **айн** ва **ҳои ҳуттӣ** дар лаҳҷаҳои мазкур, мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ маълумот дода шудааст.

Боби дуюм, ки «**Хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳои арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ**» унвон шудааст, ки дар он

тамоми дорои лугати лаҳҷаи мазкур вобаста ба ду навъи калимаҳо: а) мутобиқати айнии калимаҳои иқтибосии арабӣ ва б) тафовутҳои маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ гурӯҳбандӣ ва таҳқиқ гардидааст.

Боби сеюм «**Хусусиятҳои морфологӣи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ**» унвон дошта, ба воситаи пасвандҳои тоҷикӣ аз ҳисоби калимаҳои иқтибосии арабӣ ташаккули калимаҳои сохта баррасӣ шуда, иштироки калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавии мураккаб муайян карда шудааст.

Дар хулосаи диссертатсия оид ба натиҷаҳои илмӣ бадастомада ба таври ҷамъбаст маълумот дода шудааст.

Феҳристи адабиёт мувофиқи анъана тибқи тартиби алифбои тоҷикӣ мурағтаб шудааст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима, оид ба мубрам будани масъала, дараҷаи азхудшудаи масъалаи илмӣ ва заминаҳои назариявӣю методологияи таҳқиқот, мақсад ва Ҳадафҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, мавзӯи таҳқиқот, масъалаҳои таҳқиқот, усулҳои таҳқиқот, соҳаи таҳқиқот, марҳилаҳои таҳқиқот, пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқот, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ, навғониҳои илмии таҳқиқот, аҳамияти назарии таҳқиқот, аҳамияти амалии таҳқиқот, нуқтаҳои ҷимояшавандаи диссертатсия, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби якум «Хусусиятҳои овозии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ» ном дошта, аз 3 фасл иборат аст.

Фасли якуми боби аввал **«Сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии воридшавии калимаҳои иқтибосии арабӣ»** номгузорӣ гардидааст. Дар таърихи инкишофи забонҳои олам кам забонеро пайдо кардан мумкин аст, ки ба забонҳои дигар дар муддати беш аз ҳазор сол пайваста дар иртибот буда, ба онҳо беист калима дода бошад. Яке аз ҳамин гуна забонҳо, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ таъсири назаррас расонидааст, забони арабӣ мебошад. «Ба ҷумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII, дини мубини Ислому, ҳамчунин кӯшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки дар ифодаи маънавиёти худ ба вожаҳои мухталифи ин забон муроҷиат кардаанд, номбар карда мешаванд» [57, 84].

Арабҳо дар мамлакатҳои истилокардаашон забон, дин, урфу одатҳои худро ҷорӣ мекарданд. Бояд қайд кард, ки калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба иқтибосоти дигар зиёданд ва онҳо аз калимаҳои тоҷикӣ бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд: қисми зиёди калимаҳои арабӣ дар таркибашон ҳамсадои ҳалқӣ [ъ] доранд: **баъд, раъд, ваъда**; калима ва ибораҳои, ки артикли -ал- [-ل -] доранд: **алғараз, алвидоъ, дастуруламал**; калимаҳои, ки баъзе ҳамсадоҳои таркиби онҳо ташдид мегиранд: **аввал, ҷаббор, шиддат**; дар баъзе калимаҳо садоноку ҳамсадо ташдид доранд: **таачҷуб, тамаддун, тааллуқ**; зарфҳои, ки аломати фатҳа-танвин мегиранд: **хатман, шартан, хусусан, умуман**; забони арабӣ аз забонҳои флективист, бинобар ин ҳар як калима шакл ва маъноҳои гуногунро ифода менамоянд: **илм, олим, муаллим; ахбор, мухбир** [14, 99].

Ҷиҳати ҷолиби калимаҳои арабӣ ҳамин аст, ки нишонаҳои забонии онҳо назар ба гурӯҳҳои дигари иқтибосӣ нисбатан бештар ва дар низомии муайян ифода шудаанд.

Фасли дуюми боби аввал **«Интишори калимагии овозҳои ҳалқии рӯякии айн [ع] ва ҳо-и ҳуттӣ [ح] дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ»** номгузорӣ гардидааст. Дар антишори фонемаи ع манзараи зеринро мушоҳида кардан мумкин аст, яъне ин фонемаи ҳалқии иқтибосӣ аз ҳама бештар дар лаҳҷаҳои ваҳёӣ-қаротегинӣ, қаротегинӣ [лаҳҷаи Қаротегини

миёна], шимолӣ ва ғарбии Кӯлоб корбурд дорад. Овози **ξ** дар ин лаҳҷаҳо пеш аз садоноки аввали он калимаҳое, ки бо овози мазкур сар мешаванд, мушоҳида кардан мумкин аст. Бо ин хусусият фонемаи мазкур пеш аз ҳама дар лаҳҷаҳои ваҳёӣ-қаротегинӣ ва қаротегинӣ интишор ёфтааст: **Ξарус** (келин); **Ξадо шидан** (беҳолоу бемадор шудан); **Ξавал**: **Ξавали дов** (дафъаи аввал); **Ξавҷ** (равнақ). Овози **ξ** ҳамчунин дар ин лаҳҷаҳо дар охири ҳичои аввали калимаҳо мавриди корбурд қарор доранд. Бо ин хусусият ин фонема дар тамоми лаҳҷаҳои ваҳёӣ-қаротегинӣ ва қаротегинӣ ва баъзе маҳалҳои ба ин гуруҳ наздиканд, интишор ёфтааст: **зан** (за**ξ**ифа, зан); **за**ξ**фарун** (зарди баланд); **ма**ξ**йус** (маъюс, маҳзун, ғамгин); **Ξалам** [озор] дидан.

Дар лаҳҷаҳое, ки аҳаммияти фонологӣ дорад, комилан ва белаҳҷа барҳам намехӯрад: 1) **ξ** дар аввали калима бо ҳамсадои ҳалқии дигаре иваз мешавад: **һақл / ҳақл / ξақл, һалаф / ҳалаф / ξалаф, һарус / ҳарус / ξарус** ё садоноки якум оҳанги худро тағйир дода, тобиши иловагии гулугӣ пайдо мекунад: **Ξид / йд / ид**; 2) дар охири калима мушоҳида намешавад, зеро ба садоноке, ки дар байни калима воқеъ гардидааст, майл мекунад: **ша**ξ**м / шамъ**; 3) дар мобайни калима дар байни садонокҳо ба **h** ва **χ** иваз мешавад: **чамо**h**ат / чамо**χ**ат / чамоат**. Дар калимаҳои ҷудоғона дар аснои нест шудани **ξ**ҳодисаи дарозтар шудани садонок ба вучуд меояд, чунки қонунан садоноки пасоянд нигоҳ дошта мешавад: **со**ξ**ат / соат / сат - соат, мъ**ξ**алим / ма**ξ**алим / малим - муаллим**.

Овозҳои **ξ** ва **h** ба садонокҳои ҳамсоияи худ метавонанд таъсири зӯр бахшанд: 1) бо таъсири **h** садоноки **ӯ**, ки дар шеваи чанубӣ қонунан ба у (садоноки лабии устувори қатори қафо) мувофиқат мекунад, ба **ъ** табдил меёбад. Ин ҳодиса одатан дар ҳичои пӯшида ба амал меояд: **т**ъ**һмат / ту**ҳ**мат, мъ**h**лат / му**χ**лат, мъ**h**тоҷ / му**χ**тоҷ**.

Ҳамин тавр, дар шеваҳои чанубии забони тоҷикӣ ҳодисаҳои овоии фонемаҳои **айн** ва **хе** (**ξ** ва **χ**) ва дар таркиби вожаҳои иқтибосии арабӣ чун ҳамсадоҳои иқтибосӣ нақши муайян гузоштааст.

Фасли сеюми боби аввал «**Мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хосси тоҷикӣ**» номгузорӣ гардидааст.

Дар шеваҳои чанубии забони тоҷикӣ мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки ин овозҳои ҳамсадоҳо бештар табиати забони тоҷикиро дар худ тачассум намудаанд ва онҳо дар таркиби калимаҳои иқтибосии арабӣ бо оҳанги тоҷикӣ ифода меёбанд. Гузашта аз ин, ҳодисаҳои овоии фонемаҳои **айн** ва **хе** (**ξ** ва **χ**) ва дар таркиби вожаҳои иқтибосоти арабӣ чун ҳамсадоҳои иқтибосӣ нақши муайян гузоштааст ва аз рӯи истеъмол ёфтан ва ё наёфтани ҳамсадоҳои ҳалқии **ξ** ва **χ** ҳамсадоҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба ду навъ ҷудо мешаванд, ки дар диссертатсия пурра баррасӣ шудаанд.

Боби дуюм «**Хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳои арабӣ дар шеваи чанубии забони тоҷикӣ**» ном дошта, аз 6 фасл иборат аст.

Хусусиятҳои ҷудогонаи синонимшавии вожаҳо, ҳосияти зидмаъноӣ пайдо кардан, ҳамгунаву ҳамовоз ва сермаъно гардидани онҳо дар заминаи маводи забони адабӣ дар таҳқиқоти М. Муҳаммадиев (1962), Ҳ. Мачидов (1998; 2007), Р. Фаффоров (1990), ва дигарон ба мушоҳида мерасад.

Фасли аввали боби дуюм «**Калимаҳои синонимӣ**» номгузорӣ шудааст. Дар шеваи ҷанубӣ иқтибосоти арабӣ бо калимаҳои арабиасл, ба вожаҳои умумиточикӣ, диалектизмҳои лексикӣ (калимаҳои ҳоси шева), иқтибосоти забонҳои дигар муносибати ҳаммаъноӣ ва наздикмаъноӣ пайдо кардаанд. Дар заминаи чунин тарзи пайдоиши калимаҳои синонимӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ калимаҳои арабиаслро, ки дар ташаккули силсилаҳои зерини синонимӣ ширкат мекунад, ин гуна тасдиқ кардан мумкин аст:

1. Синоним шудани калимаҳои арабӣ бо вожаҳои арабиасл: **аблаҳ-аҳмак** (нодон, нофаҳм); **авлод-қа‘м** (хешу табор); **аврат-за‘иф-айол** (ҳамсар) ва ғайра, ки дар диссертатсия ба таври фаровон оварда шудааст.

2. Синоним шудани калимаҳои арабӣ бо вожаҳои умумиточикӣ: **акрабо-хеш-табор**, **байн-мобайн-мина** (миёна), **ҷаннат-биҳишт**, **қорунбой**, **либос-пушок**, ва ғ.

3. Синоним шудани калимаҳои арабӣ дар муҳити лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ бо калимаҳои ҳоси лаҳҷа (диалектизмҳои лексикӣ). Масалан: **вахт** (вақт)-**хин**, **балло-зийун-зийон**, **бахс-бъгу-бъгу** (ҷанҷол, хархаша), ва ғ.

4. Синоним шудани калимаҳои арабиасл дар шеваи ҷанубӣ бо вожаҳои туркию ўзбекӣ: **‘арус//арус-келин** (арус), **ма‘рака//махрака-тўй** (сур), **махр-қалин//қалинг** ва ғ.

5. Синоним шудани калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубӣ бо унсурҳои луғавии иқтибосии русӣ: **ато-подарка** (подарка), (инъом, тухфа) **войнма-панника**-(воҳима, игво), **тичорат-бизнес** ва ғ.

6. Синоним шудани калимаҳои арабӣ дар лаҳҷаҳои арабӣ аз ҷиҳати фонетикӣ ҳазм гардида, ҳамчун диалектизм бо дигар вожаҳои арабиасл ва тоҷикӣ: **авқот** (аквот), **та‘ом** (хўрок), **ал** (аҳл), **қовил** (қобил, ҷаққон, гапдари) ва ғ.

Аз тавсифи мухтасари мақоми калимаҳои арабӣ дар созмон додани вожаҳои ҳаммаъно ва наздикмаъно аён мегардад, ки онҳо бештар дар забони адабӣ хусусияти умумиестеъмоли пайдо карда, сипас тавассути воситаҳои ахбори омма-радиою телевизион, рӯзномаю маҷаллаҳо ва нутқи намоёндагони табақаҳои зиёию фарҳангӣ интишор ёфта, ҳосияти умумӣ мегиранд. Калимаҳои синонимӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

2.2.1. Калимаҳои синонимии исм. Пӯшида нест, ки миқдори калимаҳои исмӣ дар забон нисбат ба дигар хиссаҳои нутқ хеле афзалият дорад. Дар ин ҷода калимаҳои синонимии гурӯҳи исм, ки бо ширкати вожаҳои арабӣ ба вучуд омадаанд, истисно нест. Онҳо фарогири мавзӯҳои гуногуни ҳаёти одамон мебошанд. Қатори муродифҳои исмро вобаста ба муносибаташон ба инсон ва ашёю ҳодисаҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мекунем: 1) синонимҳое, ки мафҳумҳои ба инсон тааллуқ доштаро

ифода мекунанд; 2) синонимҳое, ки барои ифодаи мафҳумҳои ғайри инсон ба қор мераванд. 1) Калимаҳои синонимие, ки ба инсон тааллуқ доранд. Аз рӯи фарогирии мавзӯи онҳоро ба таври зайл тасниф менамоем:

а) силсилаи синонимие, ки мафҳуми хешу табориро ифода мекунанд: **арӯс - кельн, акрабо - авлод - зурйот // зирйод**; б) қатори синонимҳое, ки барои номгузории узвҳои бадани инсон ба қор мераванд: **қад - қомат, ме'да - (меъда), халқ - гулун (гулӯ)**; в) калимҳои синонимии исмие, ки мафҳуми шуғл ва пешаи одамонро нишон медиҳанд: **навқар-хизматгор, ходим-чоқар (пешхизмат), маълим-устоз (омӯзгор)**; г) калимҳои синонимие, ки мафҳуми муносибати байни одамонро ифода кардаанд: **рафиқ-шарик (чӯра, дӯст, ошно), ҳариф-рақиб**; ғ) калимҳои синонимие, ки номи амалҳои ба инсон хосро ифода мекунанд: **рақс-'усл-арғшт (бозӣ, рақс), хайрот-назър-садақа (бахшиш)**; д) калимҳои синонимие, ки мафҳуми абстракти ба инсон хосро далолат мекунанд: **иқбол-толи//толе'-саодат (бахт) ва ғ.** 2) Калимаҳои синонимие, ки барои ифодаи мафҳумҳои ғайри инсон ба қор рафтаанд. Калимаҳои ин гурӯҳро аз рӯи мавзӯи ва маънояшон ба тариқи зайл дар диссертатсия баррасӣ гардидаанд.

2.2.2. Калимаҳои синонимии сифат. Теъдоди калимаҳои арабии сифатӣ, ки дар шеваи ҷанубӣ бо вожаҳои дигар силсилаи синонимӣ барқарор кардааст, нисбат ба исмҳои камтар бошад ҳам, дар қиёс бо дигар ҳиссаҳои нутқ зиёдтаранд. Онҳо дар робита бо муносибаташон ба ашё ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: 1) Сифатҳое, ки хоси инсонанд; а) сифат-синонимҳое, ки хислати одамонро ифода мекунад: **аблаҳ-аҳмақ-гул-нодун (гаранг, қундфаҳм)**; б) Сифат-синонимҳое, ки дараҷаи иҷтимоӣ, аломатҳои физиологӣ ва синнусолиии одамонро нишон медиҳанд: **фълаҷ-шал-паралич (фалаҷ), кофир-гунаҳкор-бедин (ғайридин)**. 2) Сифат-синонимҳое, ки ба ашёҳои гуногун мансубанд: **афлос // ифлос - чиркин, маҳкам – пушида - баста, салот - вайрон - хароб (валангор) ва ғ.**

2.2.3. Калимаҳои синонимии зарф. Силсилаи зарф - синонимҳо дар шеваи ҷанубӣ: а) тарзи амал: **мъхайар-хайрун-харосон, хуфйа-махфӣ (пинҳонӣ), ҷалд // ҷалт - ғавран (очилан, таъчилан)**; б) миқдору дараҷа: **зийот//зийод-фъраймон (фаровон), 'арасот-махшар-бисёр-мул**; в) замон: **мъдом//мъдъм-доим-ҳамеша, ҳозир-ҳолӣ, събҳ-саҳар-кали саҳар**; г) макон: **ақиб//акив- (қафо), охир-анҷом ва ғ.**

2.2.4. Синонимҳои ҷуфтгистеъмол. Бояд иқрор шуд, ки дар таҳқиқоти мо хусусиятигирии синонимҳои ҷуфт бо ширкати калимаҳои арабӣ ҳам ба монанди забони адабӣ: **қаду қомат, қадру қиммат, мољ мълк, тобаю тазар', ақљ фаросат** ва ҳам дар намуди қолабҳои лаҳҷавӣ: **аҳмақи гаран, наҳси қасофат, пири дақ (фаргут), ҳоли ҳозир** ва ғайра дучор мешаванд. Мисолҳо: *Мољ мълк-а Хъдо додастъши, ақљ фаросат-а не (Кх.). И наҳси қасофат ай гиҷо умад, ҳоли ҳозира хъдъши даф-ъши кънен (Шк).*

Фасли дуоми боби дуом «**Калимаҳои антонимӣ**» ном дорад. Калимаҳои антонимие, ки бо иштироки бевоситаи иктибосоти арабӣ рӯи қор омадаанд, аз ҷиҳати миқдор нисбат ба синониму омоним ва вожаҳои сермаъно чандон зиёд нестанд. Дар таҳқиқи зуҳуроти антонимшавӣ бо ширкати калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубӣ мо диққати асосиро бештар ба антонимҳои луғавӣ равана месозем. Чунончи:

1) Унсурҳои луғавии аз забони арабӣ иктибосшуда бо ҳам дар муносибати антонимӣ: **аввал-охир**, **‘ид-‘азо**, **хайёт-марг** ва ғ.

2) Калимаҳои арабӣ бо вожаҳои умумиточикӣ: **аврат-мардак**, **айюл//ийюл-мардина**, **ифлос-тоза**, **зийод//зийот-кам** ва ғ.

4) Калимаҳои арабӣ, ки дар шеваи ҷанубӣ худашон бевосита хусусияти диалектизми лексикиро соҳиб шуда бо калимаҳои дигари тоҷикӣ зидмаъно гардидаанд: **чазир-овод(обод)**, **ал (аҳл)-сур (вахшӣ)**, **‘арасот-кам**, андак, **аҳс-гапир** ва ғ.

Дар робита ба теъдоди калимаҳои антонимӣ масъалаи муайян намудани шумораи муодилҳои зидмаъно ба миён меояд, ки онҳоро ба ду гурӯҳ: а) антонимҳои дуъзо; б) антонимҳои бисёръзо тасниф менамоем: а) Антонимҳои дуъзо: **авал-охир**, **вахшӣ-ром** ва ғ. Антонимҳои бисёръзо: **аҳмак**, **аблах**, **чоил // чоил, нодун, гаранг** ва ғ.

Калимаҳои антонимӣ, ки бо иштироки калимаҳои арабӣ ба вучуд омадаанд, вобаста ба мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ дар заминаи маводи фароҳамовардаи мо асосан ба гурӯҳҳои исм, сифат ва зарф тааллуқ доранд: 1) Калимаҳои антонимии исм: **одам-хайвон**, **аврат**, **айюл//ийюл** (зан, ҳамсар) - **мардак**, **мардина**; **чаннат**, **биҳишт- чаҳаннам**, **дузах**. 2) Калимаҳои антонимии сифат: **рақиб - шарик**; **ҳалол - ҳаръм**; **ифлос - тоза**, **соф** 3) Калимаҳои антонимии зарф: **авал - охир**, **қариб - дур**, **зийот // зийод - кам** ва ғ.

Фасли сеюми боби дуом «**Сермаъноии калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубӣ**» номгузори шудааст. Калимаҳои арабии ба таркиби луғавии шеваи ҷанубӣ роҳ ёфта, ки қисми зиёдашон дар забони адабӣ ба мақоми вожаҳои умумихалқӣ соҳиб шудаанд, ба зуҳуроти сермаъноӣ дар ҳолатҳои гуногун дучор омадаанд: а) онҳо дар забони асл (арабӣ) чун калимаи сермаъно вучуд доштанд ва бо маъноҳои аслию маҷозиашон ба лексикаи забони адабӣ ва лаҳҷаю шеваҳо ворид шудаанд: **бисот**- 1) ҳар чизи густурдани-фарш, гилем, палос; 2) асбобу анҷом, чизу чора; **дънийо//дъйно**- 1) ҷаҳон, олам, гетӣ; 2) мол, сарват, боигарӣ; **зуъм//зу‘м//зуһм** - 1) қавоқирифта, бадқавоқ; 2) яқрав, гарданшах...: **Бисотъи кироӣи набъод**; *Да бисотъи чизе надошт.*

б) Дар забони адабӣ хосияти полисемӣ касб кардани калимаҳои арабӣ ва бо маъноҳои зиёди худ ба лексикаи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ворид гардидани онҳо: **шарик**- 1) рафиқ, ҷӯра; 2) ҳамроҳ, ҳамкор; 3) ҳамсафар: *Да и(н) қъшлоқ йигон шарик надорум; Бийо шарик бъша - тавақ ҳоли пърай (Лаҳи).*

Дар бобати мансубияти калимаҳои сермаъно ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки калимаҳои арабии гурӯҳи исм нуфузи бештаре дошта, вожаҳои сифатии сермаъно нисбатан теъдоди камтар доранд, ки онҳоро дар чунин гурӯҳҳо дидан мумкин аст:

2.3.1. Калимаҳои сермаъноии исм. Унсурҳои луғавии сермаъноии гурӯҳи исм нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ хеле зиёданд, онҳо дар номгузории мафҳумҳои гуногун, ки ба шахс, ашё ва ҳодисаҳо тааллуқ доранд ба кор рафтаанд. Мисол: **ама// амма-** (*хоҳари падар, хушдоман*), **косиб** - (*хунарманд, назандаи моҳир*) ва ғ.

2.3.2. Калимаҳои сермаъноии сифат. Теъдоди калимаҳои ин гурӯҳ чандон зиёд набуда, онҳо барои ифодаи мафҳуми аломати ашё, чигунагӣ ва хусусияти он ба кор рафтаанд: **зу‘м/зуъм-** (*бадқавоқ, якрав, гарданишак*), **афлос/ифлос-** (*бенаво, қашиқ, чиркин*).

Фасли чоруми боби дуюм «**Калимаҳои омонимӣ**» номгузори гардидааст. Омонимҳои гурӯҳи маҳсули лексикӣ - семантикӣ буда, онҳо дар давраҳои гуногуни инкишофи забон тадричан ба вучуд омадаанд. Истилоҳи омонимҳоро профессор Х. Мачидов «калимаҳои ҳамовоз» номидааст. [57, 58].

Дар робита ба масъалаи шинохти омонимҳо ва тафовути онҳо аз калимаҳои сермаъно дар чанд луғати ба таърифи муаллифони М. Маҳмудов, Ғ. Чӯраев, Б. Бердиев оид ба луғати шеваи ҷанубӣ ва ниҳоят дар шакли мукамал ба ҷои расидани «Фарҳанги ғушҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» соли 2012 маълумоти мушаххас дарёфтани мумкин аст.

Мутаассифона, масъалаи омонимшавии калимаҳои иқтисодии арабӣ дар муҳити як ва ё якҷанбаи шеваҳои тоҷикӣ ханӯз мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Ҳол он ки дар маводи фароҳамомадаи мо даҳҳо вожаҳои арабиасл дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ дар зери таъсири омилҳои гуногун бо калимаҳои забони адабӣ ва диалектизмҳои лексикӣ муносибати омонимӣ пайдо кардаанд, ки онҳоро дар зерфаслҳои зерин дидан мумкин аст:

2.4.1. Калимаҳои омонимии исм. Омонимҳои гурӯҳи исм нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ аз ҷиҳати шумора афзалият доранд. Онҳо аз ҷиҳати морфологӣ бештар сода мебошанд: **давра** (*замон*), **давра** (*маърака; муайян кардани синни майит*), **давра** (*доира, ҳар чизи гарданишак*); **дам** (*хун*), **дам** (*нафас*), **дам** (*қисми тезии асбобҳои бурранда*), **дам** (*кураи оҳангарон*), **дам** (*назд, паҳлу*)

2.4.2. Калимаҳои омонимии сифат. Дар зуҳури калимаҳои омонимии сифат ҳамгунашавии вожаҳои арабӣ бо арабӣ ва арабию умумиточикӣ ва лаҳҷавӣ ба мушоҳида мерасад: **соф** (*шаффоф, беғубор*), **соф** (*бекина, бегараз*), **ҷадид** (*нав, навовар*), **ҷадид** (*иғвогар, дуруғӯӣ*): *Ови Хингов софай ай дига овода.*

2.4.3. Калимаҳои омонимии омехта. Дар баробари ба як ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани ҷузъҳои маъноии калимаҳои омонимӣ (масалан, дар

доираи исм, сифат) зуҳуроти ба ду ва зиёда ҳиссаҳои нутқ мансуб будани калимаҳои омонимӣ низ ба назар мерасад. Калимаҳои омонимии сифат+исм: **болиғ** (камол, бавоярасида), **болиғ** (шоҳи дарунҳолии гов, ки дар он шароб менушанд): *Писарой почо болиғ шидан. Пеширо болиғ кати шароб менушидан*; калимаҳои омонимии қолиби феъл+исм: **аср** (асир қардан, банд қардан), **аср** (*фишурдан, фишор овардан*), **аср** (*қарн, сада; давр, аҳд*); **арз** (*изҳор қардан, гуфтан*), **арз** (*шиқоят*); калимаҳои омонимии қолаби сифат+зарф: **чалд//чалт** (*чоҳил, бадчаҳл*), **чалд//чалт** (*дарҳол, фавран*): *Бисйо одами чалдай ҳатийот б̄ша (Хов)*.

Як омили муҳими омонимшавии калимаҳои арабӣ аз ҳисоби дур рафтани яке аз маъноҳои калимаҳои полисемӣ ба вуқӯ омадааст. Ҳамин тавр, омонимҳо чун дигар категорияҳои лексикологӣ дар таркиби луғавии шеваи ҷанубӣ қабати мустақили калимаҳоро ташкил медиҳад.

Ҳасли панҷуми боби дуюм «**Воҳидҳои фразеологӣ луғат бо ҷузъи арабӣ**» ном дорад. Воҳидҳои фразеологӣ гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро вобаста аз нигоҳи сохт ва мазмуну мундариҷа ба гурӯҳҳои воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ва воҳидҳои фразеологӣ исмӣ ҷудо намуда, таҳлил қардан мумкин аст: **а) ибораҳои фразеологӣ ҷузъи арабии феълӣ** дар ғӯйиши мазкур бештар ба назар мерасанд: *матал* 1. афсона, ҳикоя; нақл: *ай борайи хар-ъм ӯа матал медуниста б̄дастай*; 2. мақол; *матал задан* бо мақол ва киноя ҷавоб додан; бо муаммо гап задан: *чи иқа матал мезанӣ, д̄ръестар гав зан*; **б) ибораҳои фразеологӣ ҷузъи арабии исмӣ**: *маҳтал//маҳтал, матал* (*маътал, мунтазир, интизор*): *чақон б̄ра бийо, ма ҳалича маҳтали т̄ местъм; махр//маһр, маҳър* (*махр, қобин, бисот*): *бачавара, ки умад, бад махр мебарем*.

Ҳамин тавр, ибораҳои фразеологӣ бо ҷузъи арабӣ ифодашаванда дар «ФГҶЗТ» бо як миқдори муайян истифода гардида, барои таъсирбахшу ҷаззобият ва инъикоси паҳлуҳои мухталифи зиндагии мардум мусоидат мекунад.

Ҳасли шашуми боби дуюм «**Вожаҳои соҳавии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ**» номгузори шудааст. Дар гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ истилоҳоти вожаҳои арабии ифодагари соҳаҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки онҳоро низ метавонем вобаста ба фарогирии мазмуну муҳтавоашон ба ҷандин зергурӯҳ ҷудо намоем: а) вожаҳои соҳаи мардумшиносӣ; б) истилоҳоти динӣ; в) вожаҳои соҳаи сиёсӣ, маъмури-иҷтимоӣ; г) вожаҳои соҳаи хоҷагидорӣ; ғ) вожаҳои соҳаи беморӣ; д) вожаҳои соҳаи шаъну эътибор ва муносибати одамон; е) вожаҳои арабии ифодагари авлоду хонавода; ё) вожаҳои арабии, ки ба тағйироти савтӣ дучор шудан; ж) вожаҳои арабии, ки ифодагари маҳфумҳои абстракт мебошанд; з) вожаҳои арабии, ки ифодагари суннатҳои мардумианд; и) этнографизмҳо ба таври мукамал дар диссертатсия табақабандӣ қарда, таҳлил гардидаанд.

Боби сеюми диссертатсия «**Хусусиятҳои морфологии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ**» унвон дошта, аз чор фасл иборат аст. Зикр кардан зарур аст, ки доир ба масъалаи таҳқиқи масоили калимасозии шеваҳои забони тоҷикӣ корҳои зиёде ба анҷом расидааст, ки муҳимтарини онҳо бо қалами муҳаққиқон В.С. Расторгуева, А.Л. Хромов, Р. Ғаффоров, Ғ. Ҷӯраев, А.З. Розенфелд, М. Маҳмудов, Ҷ. Мурватов, У. Обидов, М. Маҳадов, С. Раҳматуллозода ва дигарон дахл дорад. Хусусияти морфологии калимаҳои иқтибосии арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дар диссертатсия дар шакли зер баррасӣ шудааст.

Фасли якуми боби сеюм «**Бо пасвандҳои тоҷикӣ ва иқтибосоти арабӣ сохтани калимаҳо**», ки чунин аст: а) бо пешвандҳои сохтани калимаҳо.

Пешванди бо - ин пешванд сермаҳсул буда, аз асосҳои исмӣ сифати асли месозад, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани ашёро мефаҳмонад: **боқарам** иззатманд; **бомурувват**; **боҳайбат** дахшатнок, ҳайбатнок; **боҳайз** беобрӯй кардан.

Пешванди но - ин пешванд дар сохтани сифат нисбат ба пешвандҳои дигар серистеъмол мебошад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати асли месозад, ки акси маъноӣ асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ва ё ҳолати ашёро мефаҳмонад: **нобалад** (ношинос, ноошно); **ноғараз** (бадандеш, бадкирдор) ва ғ.

Пешванди ба - дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ бо 50 калима омада калимаи нав сохтааст, ки яке аз он вазифа доштан ва ё мавҷудияти аломатеро нишон медиҳад: **баалам**, **баамал**, **бабаракат** ва ғ. Калимаҳои лаҳҷавие, ки бо пешванди **ба** созмон ёфтааст, метавон аз рӯи ҷузъҳои асосиашон ба чунин ҳиссаҳои нутқ ҷудо намуд: 1) сифатҳо: **бабаракат**, **бақувват**: *бодринг мевайи бабаракат бӯдаст, вега мечини, бай пъга-ра бо меванда*; 2) исми маънӣ: **базарар** (зарарнок); **баҳақл/баақл/баҳақл**; 3) ҷузъи феълҳои таркибӣ: **батартиб** ботартиб; **бафайз**; **бахавар** (огоҳ, вокиф); 4) дар ду вариант **ба / ва**: **бахазур /вахазур /вахъзур...**бепарво, хотирҷамъ ва ғ.

Пешванди бо - дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ бо ин пешванд калимаҳои зерин мавҷуданд, ки яке аз он вазифа доштан ва ё мавҷудияти аломатеро нишон медиҳад: **боқарам**, **боҳайбат**, **боҳайз**, **бошучоғ**, **боилм** ва ғ. Ин вожаҳо мансуби сифатанд ва ҳолату мансубиятро ифода мекунанд. Мисол: *сълтунӣ боқарам, мо йофтем шартӣ тъ-ра (фолк.)*.

Бо пешванди бе - дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаҳои зерин шакл гирифтаанд: **белавз**, **бемаҳни**, **беҳъзр** ва ғ.

б). **Бо пасвандҳои сохтани калимаҳо**. Мутобиқи таҳлили мутахассисон, дар ташаккули калимаҳои сохта дар шеваҳои ҷанубӣ [69] ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ [94] нақши пасвандҳои муҳиманд.

Пасванди - а: қадима / қадими: *у чени қадима навиштай;* қалама//қатлама қатлама (нони қат-кати дар равған пухташуда); **насиба** баҳра, ҳисса; қисмат, сарнавишт, тақдир: *насиба-ш ҳами бъдай, ай дъсти мо чи мийойа;* **тағна / таъна**, захми забон; сарзаниш, маломат; ришханд; ситеза.

Пасванди - гар. Ин пасванд дар исмсозӣ сермаҳсул буда, исмҳои шахс месозад, ки маъноҳои гуногун доранд. Аз исмҳои конкрет исмҳои шахс месозад, ки касбу ҳунарро мефаҳмонанд: **суратгар, наългар, ғадргар, ғадъргар** ва ғ.

Пасванди - ак. Ин пасванд сермаҳсул буда, аз исмҳои конкрет номи ашё месозад, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: **қадахак** як навъ зарфи ҷӯбӣ, ки ба даҳони кӯза мемонанд; **қаламак** 1. қалам, қалами қандакорӣ дар рӯи ҷӯб; 2. қалами филизбурӣ; **долак** сакко, бучули қалоне, ки бо вай аз масофаи муайян нишонро мезананд; **захрак** ҳазлнокаш, шахсе, ки шӯҳи ва ҳазро намебардорад: *захрако кати шуҳи накъне, ки шуҳи-ра намебардоран.*

Пасванди -ча. Ин пасванд аз исмҳои модию маънӣ исми нав сохтааст: **тоқча, таҳсимча** (таҳсимча); **қаламча**, навадаи буридаи току дарахтон ва ғ.

Пасванди -чӣ: **закотчӣ, таърихчӣ, таҳлимчӣ // тағлимчӣ** хонанда, муҳассил: *мън садқа шав-ъм чини ба чини-ра, додари майдаҳаки тағлимчи-ра.*

Пасванди -гоҳ. Ин пасванд сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад, ки макон ва номи ашёро ифода мекунад: *а) аз исмҳои модӣ:* **қадамга** қадамгоҳ, қадамҷо (ҷойи зиёрати турбати бузургону муқаддасот). **хамгоҳ** (пасту баланд, ноҳамвор). *б) аз исмҳои маънӣ.* Дар ин гурӯҳ исмҳои маънӣ амалу ҳолатҳои гуногунро ифода менамоянд, пасванди **-гоҳ** аз онҳо исме месозад, ки макони амалу ҳолат ва машғулиятро мефаҳмонанд: **қароргоҳ, иқоматгоҳ, идгоҳ** ва ғ.

Пасвандҳои сифатсоз. Аз байни пасвандҳои фаровони сифатсоз: **-ӣ, -нок, -манд, -ин, -ина, -вар** ва ғайра вожаҳои дигар таркиб ёфтаанд, ки қобили мулоҳиза хоҳанд буд. Барои мисол ду пасвандро ба таври кӯтоҳ меоварем:

1) пасванди **-ӣ:** **ғофилӣ** (ғафлат); **далелӣ // дълелӣ** (далерӣ, далерона, дилпуруна), **қаҳрӣ** (чангӣ);

2) пасванди **-ина.** Калимаҳои сохтаи ин пасванд, нишон медиҳанд, ки онҳо дар доираи исму сифат муштарак аст: Чунончи: **авратина//арватина** (чинси зан); **қадимина** (қадимӣ, бостонӣ) ва ғ.

Фасли дуҷоми боби сеюм «**Иштироки калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавии мураккаб**» ном дорад.

Вожаҳои мураккаби лаҳҷаҳои ҷанубӣ аз ду ва ё зиёда калимаҳо таркиб ёфта, аз рӯи робитаи маъноӣ, ки дар байни ҷузъҳои таркибашон мавҷуд аст, ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: вожаҳои мураккаби навъи пайваст

ва навъи тобеъ. Гуфтан чоиз аст, ки дар “ФГЧЗТ” доир ба калимаҳои мураккаби навъи пайваст мисоле доир ба ин шакл пайдо накардем. Калимаҳои мураккаби навъи тобеъро аз нигоҳи муҳтаво чунин дастабандӣ кардан мумкин аст: 1) Иштироки вожаҳои иқтибосии арабӣ дар ҳайати калимаҳои типпи детерминативӣ зиёд аст. Ин гурӯҳи вожаҳо дар чунин қолибҳо тарҳрезӣ шудаанд:

а) **исм+исм: ҳалқадум** (ҳалқадум, думкач): *саги сийой һълқадъм, тъ пеш-пеш, ма ай дъм; ҳалқадъста* (хурмаҷаи дастааш ҳалқамонанд): *ҳалқадъста ай йа пара дъста дора;*

б) **исм+сифат: ғанибача/ғанивача** (бойбача, ғанивача шидан, бойбача шудан); **изҳордard** (исҳоли хунин, касалии исҳол);

в) **исм+асоси замони гузаштаи феъл: ғарибгард** оворагард, мусофир, ломакон, бекасу кӯй; **назарбанд** (таъқиб кардан); **ойиладор // ойладор** (ойладор, зандор): *дъ сол ғарибгард шидем.*

Фасли сеюми боби сеюм «**Феълҳои таркибӣ бо чузъи арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубӣ**». Дар лаҳҷаи мазкур дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ нақши феълҳои ёвари *кардан, додан, рафтан, шудан* ва ғ. ниҳоят бузург аст. Дар таркиби чунин феълҳо гоҳе чузъҳои номии арабӣ ба таҳаввулоти муайяни савтӣ маъноӣ дучор гардидаанд. Аз ин ҷумла аз нигоҳи шакл онҳо бо чузъи номӣ омада тағйири шакл намекунанд. Шаклгирии чунин феълҳо бештар бо феълҳои ёвари кардан ба назар мерасад: *То сийосат-и накард-м, ҳап накард.*

Фасли чоруми боби сеюм «**Қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубӣ**». Ба забони тоҷикӣ бисёр калимаҳои забони арабӣ дохил шудаанд. Дар адабиёти илмӣ доир ба қолибҳои калимаҳои арабӣ дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ забоншинос Ғ.Чӯраев ибрози андеша карда, доир ба қолибҳои калимаҳои арабӣ низ дахл намудааст [Чӯраев, 2016, с. 47], аммо таҳқиқи пурраи онро ба зимма нагирифтааст. Бо таъя ба маводи шеваи чанубӣ вожаҳои арабиرو ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо намудем:

а) Қолабҳои, ки исмҳои ифода мекунанд: 1) **Фаъл** (فَعْل): Дар қолаби **фаъл** метавон калимаҳои зиёдро мушоҳида намуд, ба монанди калимаҳои *ҳамр, ҳарб, ҳасм*; 2) **Фаъл** (فَعْل): *ҳарам, сафар, чадал*; 3) **Фаъл** (فَعْل): *наҳор/нуҳор, салоҳ*; 4) **мафъал** (مَفْعَل): *маҳкам//маһкам, маҳлас, маскан*; 5) **Мафъил** (مَفْعِل): *маҳмил // маҳмел, манзил//манзъл, майлис//майльс*; 6) **Мифъол** (مِفْعَال): *минвол* (тарз, тариқ, усул): *ба ҳар минвол тъ хъ-т-а залал додайсоди; мисқол* (вазност, ки ба 25 грамм баробар меояд; пора, бурида): *гушт-а ба мисқол надора;*

б) Қолабҳои, ки сифатҳои ифода мекунанд: 1) **Фаъл** (فَعْل): *насиб, сағир, баҳил*; 2) **Фаъл** (فَعْل): *ҳасуд, ҳасус, ҳарум // һарум, ҳаръм*;

в) Қолабҳои, ки масдарҳои ифода мекунанд: 1) **Фийол** (فِيْعَال): *хитоб, китоб, мизон, мисол*; 2) **Ифъол** (اِفْعَال): *итлоқ, изҳор, иҳлос*; 3) **Истифъол** (اِسْتِفْعَال): *истинбот, истеъдод, истиғфор*; 4) **Ифтиъол** (اِفْتِعَال):

иқтисор, инкишоф, иқтисод; 5) **Тафъил** (تَفْعِيل): таҷрид, такмил, талқин; б) **Тафаъул** (تَفَاعُل) - такаббур, такаллуф, тафаккур ва ғ.

ХУЛОСА

Аз таҳқиқи хусусиятҳои оғозӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Таҳқиқи хусусиятҳои оғозӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ дорои ҳам аҳамияти калони назариявӣ ва ҳам аҳамияти калони амалӣ аст. Зеро ба таври пурра ва қатъӣ муайян намудани меъёрҳои солими хусусиятҳои оғозӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ аз ҷанб паҳлӯ, бахусус аз лиҳози услуб, маданияти нутқ ва фасоҳати калом бе таҳқиқи ҳамаҷонибаи луғати лаҳҷаҳо ва бе натиҷагирӣ аз муносибати ин ду шохаи забони миллӣ–забони адабиву лаҳҷаҳои маҳаллӣ дар шароити кунунии рушди забоншиносии тоҷик амалест аз имкон берун [2-М].

2. Зарурати омӯзиши ин масъала аз он ҷо сар мезанад, ки лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҷун дигар ғӯйишҳо аз манбаъҳои асосӣ дар тараққиёти забони тоҷикӣ маҳсуб меёбанд ва забони адабӣ ҷойҳои холиву нимхолии худро пайваста аз ҳисоби унсурҳои ғабол ва меъёрзеби лаҳҷаҳои ҷанубӣ пур менамояд. Аз ҷониби дигар, тамоми далел ва асноди лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар муқоисаву муқобила бо забони адабӣ муайян шуда забони адабӣ барои мушаххас ва муқаррар намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар мавриди баррасии вожаҳои иқтибосии арабӣ меъёр ба ҳисоб меравад [2-М].

3. Таркиби луғавии гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ ниҳоят пурғановат буда, ин пурғановатӣ, пеш аз ҳама, дар он ба назар мерасад, ки дар он ҷун дигар шеваву лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ду гурӯҳи калони калимаҳо амал мекунанд: а) Калимаву истилоҳоти умумиточикӣ б) Калимаву истилоҳоти хоси лаҳҷа, ё худ диалектизмҳои лексикӣ [2-М].

4. Дар шеваи ҷанубӣ калимаву истилоҳоте низ кам нестанд, ки тибқи меъёрҳои фонетикӣ худ лаҳҷаи мазкур амал карда, тағйироти муайяни овозиро аз сар мегузаронанд. Мисли китов (китоб), наълӣ (лаълӣ) ва ғ. [2-М].

5. Дар шеваи ҷанубӣ калимаҳои иқтибосии арабиро аз рӯйи қолабҳои таҳлил карда, мавҷудияти онҳо дар 8 қолаби вожаҳои арабӣ сар мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки дар ташаккули шева муҳим мебошанд [1-М].

6. Қолибҳои арабӣ вобаста ба грамматикаи забони арабӣ ҷунин мебошанд: а) Қолибҳои исмҳои ифода мекунанд; б) Қолибҳои сифатҳои ифода мекунанд; в) Қолибҳои масдарҳои ифода мекунанд; г) Қолибҳои исмҳои феълӣ ифода мекунанд; ғ) Қолибҳои исмҳои

мафъулро ифода мекунад; д) Қолибхое, ки чамъбандии арабиرو ифода мекунад [4-М].

7. Пас аз истиқлоли Тоҷикистон дар забони меъёрии тоҷикӣ раванди табодули калимаву истилоҳоти бегона, забонзад, услубан харобу бетароват дар асоси захираҳои дохилии худӣ босуръат идома пайдо кард. Чун ғўйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ дар таркиби худ вожаҳои сирф тоҷикии меъёрбобро хеле зиёд нигоҳ медорад, луғати он дар бобати табаддулоти чунин унсурҳо мавод дода метавонад [3-М].

8. Як қабати калони луғати иқтибосии арабии лаҳҷаҳои ҷанубӣ аз калимаву истилоҳоти соҳавӣ иборат аст. Аз ин рӯ, муайян намудани вожаҳои, ки ба соҳаҳои гуногун мансубанд ва омилҳои пайдоиши ин вожаҳо дар бобати ба таҳқиқ гирифтани равобитаи таърихии забони тоҷикӣ бо дигар забонҳои дуру наздик ва таъсири мутақобилаи забонҳо аҳамияти муҳими илмӣ дорад [4-М].

9. Қисмати аз ҳама муҳим дар таркиби вожаҳои иқтибосии арабӣ дар ғўйиши ҷанубӣ калимаҳои мебошанд, ки марбут ба давраҳои қаблӣ тараққиёти забони тоҷиканд. Чида гирифтани ин навъи калимаҳо аз мавзёҳои интишори ин шева, аниқ кардани маънӣ ва сохту таркиби грамматикӣ онҳо, дар муқоисаву муқобала бо фарҳангҳо ва сарчашмаҳои илмиву осори ниёгон ошкор сохтани баъзе тағйирот дар семантика ва шакли грамматикӣ қисме аз онҳо, ки бо мурури замон зимни таъсири қонунҳои дохилии лаҳҷаи мазкур рух додааст, кори ба низом даровардани луғати забони муосири тоҷик ва мукамал гардонидани ҷоҳои холиву нимҳолии онро аз ин ҳисоб осон менамояд [4-М].

10. Яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ таҳқиқи диссертатсионии хусусиятҳои овой ва сохтори маъноии калимаҳои иқтибосии арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад, ки ба ин масъала хеле кам таваҷҷуҳ шудааст. Махсусан, масъалаҳои марбут ба воридшавӣ ва хусусиятҳои овойи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ва сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ, интишороти калимагии овозҳои ҳалқии рӯякии *айн* ва *ҳо-и ҳуттӣ* дар лаҳҷаҳои номбурда, мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои ҳоси тоҷикӣ, вижаҳои маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ, мутобиқати айнии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳо, тафовутҳои маъноии калимаҳои иқтибосӣ, хусусиятҳои морфологӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ, ташаккули калимаҳои сохта бо пасвандҳо ва калимаҳои иқтибосии арабӣ, иштироки калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавӣ мураккаб ва монанди инҳо дар асоси маводи шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ масъалаҳои муҳими илмӣ буда, ки мо кӯшиш намудем, то ҷойи имкон онро мавриди баррасӣ қарор диҳем [1-М].

11. Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои ҳоси тоҷикӣ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки ин овозҳои ҳамсадоҳо бештар табиати забони тоҷикиро дар худ таҷассум намудаанд

ва онҳо дар таркиби калимаҳои иқтибосии арабӣ бо оҳанги тоҷикӣ ифода меёбанд. Гузашта аз ин, ҳодисаҳои овоии фонемаҳои **айн** ва **ҳе** (**ع** ва **ح**) ва дар таркиби вожаҳои иқтибосоти арабӣ чун ҳамсадоҳои иқтибосӣ нақши муайян гузоштааст ва аз рӯи истеъмоли ёфтани ва ё наёфтани ҳамсадоҳои ҳалқии **ع** ва **ح** ҳамсадоҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба ду навъ чудо мешаванд. Фонемаи **ع** асосан дар гурӯҳи шеваҳои чанубӣ, хосатан дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва кӯлобӣ дар калимаҳои арабӣ истифода мешаванд [1-М].

12. Дар ғуяиши чанубӣ вожаҳои иқтибосии арабӣ дар чунин қолабу ҳолат, яъне бо вижагиҳои маъноӣ бо унсурҳои луғавӣ, чун муродифоту антонимҳо, сермаъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ, вожаҳои соҳавии арабӣ, калимаҳои ҳамшакли арабӣ (омонимҳо), воҳидҳои фразеологӣ луғат бо чузъи арабӣ ифода меёбанду таркиби луғавии шеваи чанубии забони тоҷикиро пурғановат намудаанд. Ҳамчунин вожаҳои иқтибосии арабӣ дар ин шева дорои вижагии маъноии фарқкунанда дошта барои баёни андеша нақши муассир доранд. Дар ин шева вожаҳои иқтибосии арабӣ барои баёни тамоми ниёзмандиҳои иқтисодӣ, низомӣ, сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ мавриди қорбурд қарор ёфтаанд [2-М].

**Мухимтарин вижагиҳои диссертатсия дар таълифоти
зирини муаллиф инъикос ёфтааст:
Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон:**

- [1-М]. **Раҷабов А. А.** Баъзе вижагиҳои сарфии вожаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми ДМТ, серияи филологӣ. – Душанбе, 2017. – № 4/4. – С. 88-93.
- [2-М]. **Раҷабов А. А.** Мавқеи овозҳои айн[**ع**] ва [**ح**] дар калимаҳои арабии шеваи чанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе, 2018, №4, (76). – С. 90-94.
- [3-М]. **Раҷабов А. А.** Вожаҳои сохта ва мураккаби арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми ДМТ, серияи филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 1. – С. 99-104.
- [4-М]. **Раҷабов А. А.** Қорбурди муродифоти арабӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020, №4(87) – С. 107-115.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ САДРИДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

УДК 809. 27+809. 155. 0 (575.3)

РАДЖАБОВ АБУБАКР АШУРОВИЧ

**ФОНЕТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ЮЖНЫХ
ДИАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.02.01. - Таджикский язык

Душанбе – 2021

Диссертация выполнена на кафедре теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: **Рахматуллозода Сахидод Рахматулло** - доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Республики Таджикистан, заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан

Официальные оппоненты: **Джумахон Алими**, доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой таджикского языка и методики его преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки.

Исмонов Кароматулло Бадридинович – кандидат филологических наук, дотсент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета.

Ведущая организация: Государственное образовательное учреждение (ГОУ) «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава».

Защита состоится 27-ого мая 2021 года в 15:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-028 при Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни (Республика Таджикистан, 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121).

С диссертацией и её авторефератом можно ознакомиться в библиотеке и на сайте Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни www.tgpu.tj

Автореферат разослан « ____ » _____ 2021 года.

Учёный секретарь диссертационного совета,
кандидат филологических наук, дотцент

Мирзоалиева А. Ш.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Диалекты таджикского языка, являются важнейшими источниками формирования и развития литературного таджикского языка, благодаря которым литературный язык во все времена пополнял свой словарный состав за счет общепотребительных элементов местных говоров и наречий, связанный с которым исторический процесс продолжается и по настоящее время. Фактически, это весьма приемлемый фактор для превращения диалектных единиц в соответствующие нормы литературного языка. Безусловно, возможности словарного запаса таджикских диалектов, особенно группы южных говоров, весьма обильна, и диалекты при любых благоприятных обстоятельствах могут предоставить безупречную лексику своего состава в распоряжение литературного языка. Таким образом, на сегодняшний день, когда в Таджикистане таджикский язык получил статус государственного и его литературная ветвь нуждается в лексическом совершенстве, что требует глубокого изучения лексики каждого говора таджикского языка, как заимствованной, так и исконной, внедрять в литературный язык таким образом все больше и больше их прекрасные и подходящие в нормативном плане слова и словосочетания, заменяя ненужные, стилистически грубые единицы и художественно неполноценные заимствованные элементы.

Словарный состав диалектов таджикского языка очень богат и красочен. Это богатство обусловлено наличием разных семантических пластов и множеством тематических групп слов, заимствованных из иностранных языков элементов, многозначных и противозначных единиц, синонимов, различных словесных эквивалентов и сравнений, фразеологических оборотов и сочетаний, субстратов и элементов, сохранившихся в языке классической литературы в форме словопроизводных моделей, вырабатывавшихся особыми словообразовательными и словосвязующими способами и т.п. Следовательно, без всестороннего изучения лексики каждого говора таджикского языка в отдельности и без выводов, основанных на выявлении их наиболее существенных внутренних особенностей, невозможно определить исторический процесс формирования и преобразования нормативного таджикского языка и его диалектной основы, где исследователями все ещё не подведены конкретные итоги по рассматриваемому важному вопросу.

Одной из важнейших научных проблем является диссертационное исследование фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований южных диалектов таджикского языка, на котором акцентировано недостаточное внимание. В частности, слова и термины, связанные с факторами проникновения и фонетических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка,

социальными, историческими и лингвистическими причинами появления в них арабизмов, распространением в упомянутых говорах в составе слов поверхностных гортанных звуков **айн** и **хе хутти**, соответствием арабских согласных с характерными таджикскими звуками, семантическими особенностями арабизмов, идентичной адаптацией арабских заимствований в говорах, семантическими различиями заимствованных слов, морфологическими особенностями арабизмов, образованием производных слов от суффиксов и арабизмов, участием арабизмов в формировании сложносоставных лексических единиц и т.д. до настоящего времени не подвергались диссертационному исследованию на материалах южных диалектов таджикского языка, следовательно, решение данной научной проблемы обуславливается её актуальностью и мы постарались рассмотреть ее в максимально возможной степени.

Степень изученности темы. Изучение таджикских диалектов началось ещё до Октябрьской Революции [135, 187, 149], однако изучение говоров в этот период носило описательный характер и не полностью отражало специфические аспекты диалекта. Полное и интенсивное изучение таджикских говоров началось в основном в советское время. В частности, ученые, приступив к изучению отдельных говоров в 50-х годах XX века, создали в данном направлении благоприятную исследовательскую почву [168, 33 - 66]. Изучение говоров таджикского языка, начавшись с рассмотрения отдельного диалектного материала, постепенно вышло на уровень сравнительного изучения и научного обобщения одногруппных диалектов. Однако, следует отметить, что пересмотр отдельных частей системы диалектной речи в таджикской диалектологии с самого начала был неравномерным. До конца 50-х годов XX века в значительной степени изучались фонетические и морфологические аспекты говоров, а начиная с 60-х годов появились некоторые работы и статьи по лексике говоров [50, 210; 102, 23-51]. В 1963 году публикация В.С. Расторгуевой «Очерки по таджикской диалектологии» (вып. 5) представляет собой двуязычный таджикско-русский словарь и включает часть лексических единиц северо-западных диалектов, явилось новым достижением в таджикской диалектологии. Помимо своей лексикографической значимости, данное исследование в качестве руководства предлагает исследователям пути дальнейшего изучения вопросов, связанных с лексикой таджикских диалектов. Таким образом в 60-70-е годы XX века была опубликована серия работ, посвященных исследованию различных таджикских диалектов [177, 110, 179, 199, 200, 201, 185, 40, 150, 60, 16, 129]. Большинство статей в научном сборнике «Вопросы таджикской диалектологии», коллективной публикации сотрудников кафедры диалектологии Института языка и литературы им. А. Рудаки посвящен изучению лексики отдельных диалектов (диалекты Рамита, Яхсу, Пенджикента, Шахритуза, Южного

Куляба, таджикоязычных арабов) [Вопросы таджикской грамматики 1970]. Книга «Словарь южных говоров» - макет буквы «Д», опубликованный по инициативе Г. Джураева и М. Махмудова под редакцией профессора Р. Гаффорова вышла в свет в 1971 году, вслед за 5-м томом «Очерков» В.С. Расторгуевой и представляет собой второй диалектный словарь в таджикском языкознании. Исследование Т. Максудова, посвященное лексике и фразеологии таджикских диалектов Исфары, стал новым шагом в изучении отраслевых вопросов диалектов [53]. Вместе с тем в свет вышел учебник М. Эшниёзова «Таджикская диалектология», содержащий образец лексики части диалектов таджикского языка. В эти же годы были опубликованы статьи А.З. Розенфельда, Г. Джураева [181, 110, 111] по лексике отдельных диалектов, статьи Ш. Исмоилова о диалектной лексике Раштской долины [40], статьи Б. Бердиев и З. Зайнидиновой по диалектной лексике Рамита и лексическим значениям слов «палондж» (жёны многожёнца) и «зан» (женщина) в таджикских диалектах [12, 33,34]. В 1980 году вышла первая часть пятитомной монографии «Южные говоры таджикского языка», вторая глава которой [автор Г. Джураев] относится к изучению и научному синтезу лексики южных диалектов [69, 84-294].

Относительно охвата слов, относящихся к лексическим пластам диалектов, раздел лексики пятитомника «Южные говоры таджикского языка» [69], написанный Г. Джураевым, отличается двумя аспектами: 1) использованием большого объема исследовательского материала; 2) учетом полной картины формы и значения. В данной монографии, уделяя основное внимание изучению тематических групп, впервые в таджикской диалектологии предпринято интерпретирование отраслевых лексических пластов, связанных с домашней утварью, названиями продуктов питания, одеждой, женскими украшениями, названиями животных, птиц, рептилий, насекомых, орудий труда, названиями деревьев, земледельческих культур, терминологией родства.

Лингвист Г. Джураев в 1992 году защитил докторскую диссертацию на тему «Система диалектной лексики таджикского языка» и опубликовал ее в виде монографии в 2017 году. В данной работе, положившей начало системному изучению диалектной лексики, в таджикской диалектологии лексический состав диалектов проанализирован на материалах южного диалекта. Данная монография рассматривается весьма значимым теоретическим источником [116].

Вопрос лексических пластов южных и юго-восточных говоров таджикского языка также рассматривался исследователем С. Хоркашевым (ныне С. Рахматуллозода), подвергшим их исследованию в своей книге «Лингвистическое исследование тематических групп словарного состава говоров» [194], представляющей собой исключительно тематическое рассмотрение лексических единиц, связанных с родством, свадебным ритуалом, словами, обозначающими понятия в области жилищного

строительства, названия видов пищевых продуктов и блюд, кухонных принадлежностей, терминологии, относящейся к частям тела, названиям животных, птиц, насекомых и рептилий.

Рассматривая лексику каратегинского говора, исследователь Ш. Исмоилов акцентировал внимание на лексических пластах данного говора, подвергнув изучению слова и термины, относящиеся к садоводству, животным, шелководству, земледелию, сельскохозяйственным орудиям, жилищному строительству и т.д. [137].

Исследователь Н. Гадоев, исследовав тагновский диалект, который относится к южному диалекту таджикского языка, предоставляет информацию по ряду тематических групп, включая подробное исследование слов, связанных с садоводством и растениями [21].

Исследователь Р.И. Сангинова изучила лексику Канибадамского говора и провела анализ тематических групп словарного состава данного говора по лексике, относящейся к домовому и дворовому хозяйству, пищевым продуктам, гончарному делу, кузнечному делу, шитью, детским играм, названиям торжеств и обрядов. [186].

Одним из основных направлений работы лингвистов является составление диалектных словарей, содержащих огромное множество слов и терминов. Данное направление работы лингвистов начинается с пятого тома «Очерков по таджикской диалектологии» В.С. Расторгуевой [169], в котором собраны материалы четырех предыдущих томов «Очерков» данного автора, и продолжившееся словарем юго-восточного диалекта [220], кратким словарем бухарских говоров [201], «Словарем южных говоров таджикского языка» [202]. Эти словари содержат много диалектного материала, который может быть использован при изучении различных вопросов таджикской диалектологии.

Следует отметить, что в целом с 1980 по 1990 гг. по настоящее время выполнено гораздо больше работ по исследованию вопросов, связанных с лексикой говоров таджикского языка: кандидатские диссертации (185, 137, 138, 143, 139, 194; 140, 190, 35, 21, 186, 126, 48, 125) и докторские диссертации (170, 179, 103, 195, 22), которые важны при решении различных проблем таджикской диалектологии. Опубликовано два двуязычных словаря [165, 182] и пять толковых диалектных словарей [200, 201, 199, 202]. Общедоступным стало руководство по составлению словаря диалектов, составлены методическое и учебные пособия, учебники по обучению нормам литературного языка в диалектной среде [124, 115, 105, 106], изданы в малом или большом объеме отдельные статьи по вопросам лексики того или иного говора [114, 42, 77, 78, 18]. Из этих работ видно, что на настоящий момент до некоторой степени в отдельности рассмотрена лексика всех диалектов таджикского языка. В данном направлении должным образом также была изучена группа южных диалектов таджикского языка и защищено множество диссертационных

исследований [«Южный диалект таджикского языка» - Т.1, 1980; Т. 2.3 1982; Т.4, 1984; Т.5, 1985; Гадоев 2009, Замонов 2009, Саидов 2017, Рахматуллозода 2016,2019], издан диалектный словарь под названием «Словарь южных говоров таджикского языка» [2012, 2017]. Вместе с тем, отсутствие диссертационной работы, освещающей вопросы арабских заимствований обусловило необходимость изучения структурно-семантических особенностей арабизмов в южных говорах таджикского языка в виде отдельного исследования.

Таким образом, можно констатировать, что в таджикской диалектологии день ото дня предпринимается больше попыток изучения фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах и данный вопрос становится объектом пристального рассмотрения ученых, который решается в двух аспектах: 1. Учебные пособия. 2. Научно-исследовательские работы. Учитывая то, что анализ некоторых из этих работ происходил в главах диссертации, мы ограничимся здесь представлением кратких заметок.

В учебниках и учебных пособиях (121, 106) при интерпретации тем, связанных с диалектной лексикой таджикского языка и затрагивании вопроса заимствования, приводятся краткие сведения об этом лексическом пласте, необходимые для демонстрации лексической общности и различия в словарном составе говоров. Известно множество научных и исследовательских работ ученых в области диалектологии, большинство из которых посвящено вопросу лексики говоров и анализу словарного состава по происхождению. В исследовании диалектологов (170, 180, 184, 60, 111,112, 54, 53, 68, 137, 139, 15, 138, 190, 35, 186, 21, 126, 95, 96, 48 и др.) отдельный раздел посвящен вопросу лексики с особым акцентом на различия в диалектизмах, изучение общенародной лексики и свойственной говору, а также на заимствования.

Несмотря на значительное число научных работ по фонетическим и структурно-семантическим особенностям арабизмов южных говоров таджикского языка, данный вопрос не был до настоящего времени подвергнут разностороннему диссертационному исследованию.

Цель и задачи исследования. Основная цель исследования - полное синхронное описание лексической системы арабизмов южных говоров и краткое представление их отличительных черт в сравнении с современным таджикским литературным языком и другими говорами таджикского языка. Исследование структурно - семантических особенностей арабизмов южных говоров таджикского языка таким образом является целесообразным с той позиции, что каждый факт говора определяется в сравнении с литературным языком. С другой стороны, такой метод нашего исследования позволяет стандартным лексическим единицам данной группы диалектов постепенно обретать массовый

характер и заполнять пробелы в словаре таджикского литературного языка.

В зависимости от намеченной цели исследования можно определить следующие задачи:

1. Сбор и классификация материалов, связанных с арабскими заимствованиями южных говоров таджикского языка.

2. Демонстрация внутренних структурно - семантических особенностей арабских заимствованных слов южных говоров таджикского языка в части лексики:

а) показать социальные, исторические причины языкового освоения арабизмов в южных говорах;

б) Определить распространение поверхностных гортанных звуков айн [ع] и хехутти [ح] в южных говорах;

в) Продемонстрировать соответствие арабских согласных с характерными таджикскими звуками.

3. Подробно изучить структурно-семантические особенности арабизмов южных говоров таджикского языка.

4. Представить словообразовательные модели и средства с арабизмами южных говоров таджикского языка.

5. Выявление источников формирования и эволюции арабизмов в южных говорах таджикского языка.

Объект исследования. Объектом исследования являются фонетические, структурно-семантические особенности арабизмов в южных говорах таджикского языка. В таджикской диалектологии проводилось множество исследований лексических особенностей отдельных говоров, но фонетические и структурно-семантические особенности арабизмов в южных говорах таджикского языка как отдельный объект исследования рассматривается впервые.

Предмет исследования. Предметом научной работы является исследование и анализ фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных диалектах таджикского языка.

Проблемы исследования. Основными вопросами исследования являются изучение фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов в южных говорах таджикского языка.

Методы исследования. При проведении исследовательской работы нами использовались методы анализа и сопоставления, а для прояснения изучаемых вопросов - методы интерпретации, семантико-структурного анализа лексики, статистического обзора лексических единиц и наблюдения. Мы также сочли необходимым использовать синхронный и диахронический метод, чтобы показать прошлое и настоящее состояние фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов в южных говорах таджикского языка.

Область исследования. Исследование проводилось на базе разбора диалектологического материала. Методические и теоретические рекомендации диссертации обоснованы и соответствуют процессу преподавания филологических дисциплин Таджикского государственного педагогического университета и аналогичных учреждений высшего профессионального образования, где преподаются дисциплины «Диалектология», «Историческая диалектология», «История современного таджикского литературного языка», «Современный таджикский литературный язык» (раздел лексикологии).

Этапы исследования. Исследование проводилось в три этапа:

1. 2015-2017 годы - осуществлялся сбор материалов, изучение литературы по отечественной и зарубежной диалектологии, обусловившее начало теоретического и фундаментального становления данного исследования.

2. 2017-2018 годы - проводилась классификация по тематике лексико-семантическим особенностям арабских словяжного диалекта таджикского языка.

3. 2018-2019 годы- проанализированы морфологические особенности арабских заимствований в южных говорах таджикского языка, выявлены модели арабских заимствованных слов.

Основная информационная и экспериментальная база исследования. Наряду со словарем южных говоров таджикского языка, в диссертации исследуются словари других авторов разных периодов. Вместе с тем, выводы и предложения данной диссертации представлены на республиканских научно-теоретических конференциях.

Достоверность результатов исследования. Достоверность результатов исследования выражается в том, что данный вопрос подтвержден теоретическим анализом, научными сравнениями и сопоставлениями, основанными на конкретных методологических положениях, разноаспектных аналитических материалах в соответствии со структурой, целью и задачами исследования, что обусловило, тщательное изучение фонетических, структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка.

Научная новизна исследования. Новизна диссертационного исследования обусловлена тем, что на сегодняшний день не существует отдельной диссертации по изучению фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка. Восполняя данный пробел, в диссертации впервые относительно полно собраны, классифицированы и подвержены научному исследованию материалы, связанные с вопросом изучения фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных диалектах, рассмотрена роль лексических единиц, связанная с

фонетическими и структурно-семантическими особенностями арабских заимствований в южных говорах.

Теоретическая значимость исследования. Изучение и исследование фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов в южном диалекте способствует определению исторического пути говоров и неуклонного развития языка и диалектов. Сбор и изучение материалов, связанных с фонетическими и структурно-семантическими особенностями арабских заимствований в южных говорах таджикского языка является важным фактором для совершенствования словарного состава таджикского языка и определения потенциала источников, используемых нормативным языком. Комплексное и системное изучение структурно-семантических особенностей арабских заимствований южных говоров таджикского языка на современном этапе неуклонного развития таджикского языкознания имеет следующее теоретическое значение:

1. Изучение фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов южных говоров таджикского языка может помочь специалистам провести сравнительное исследование и научное обобщение при изучении говоров таджикского языка.

2. Выводы по данной теме помогут исследователям в дальнейшем изучении вопросов исторической лексикологии таджикского языка, разделения лексико-семантических пластов, способов заимствования слов из других языков, факторов освоения заимствований в таджикском языке, места заимствованных элементов в словарном составе таджикского языка, их фонетических, семантических и грамматических изменений, происходящих в единицах речи в зависимости от внутренних закономерностей языка.

3. Исследование словообразовательных моделей, словопроизводных и словосвязующих средств, свойственных арабизмам, имеет большое теоретическое значение.

4. Изучение арабизмов южных говоров позволяет показать общность исследуемого диалекта с таджикским литературным языком и его различие как самостоятельного диалекта.

5. Рассмотрение арабизмов в словарном составе южных говоров позволяет определить их место в пределах одной с ним группы говоров и диалектов таджикского языка в целом.

6. Результаты исследования, полученные в ходе изучения темы, предоставляют возможность привести многие элементы архаичных арабских заимствований в соответствие с современными нормативами литературного языка и, таким образом, совершенствовать словарный запас нашего языка.

7. Отобранные диалектные элементы из материала диссертации могут использоваться писателями и литераторами, с целью

индивидуализации речи героев и при создании выдающихся современных художественных произведений.

8. Материалы исследования помогут исследователям пролить свет на некоторые темные моменты истории народа региона и населения его окрестности.

Практическая значимость исследования. Фонетические и структурно-семантические особенности арабских заимствований южных говоров таджикского языка отражаются в следующем:

1. Благодаря обобщенным элементам в языке образуются различные синонимы, эквиваленты и параллели, что позволяет пополнить словарный состав таджикского литературного языка.

2. Составителям и авторам предоставляется помощь в разработке учебных программ и написании учебников по таджикской диалектологии для высших учебных заведений.

3. Преподаватели высших учебных заведений могут воспользоваться результатами проведенного исследования для подготовки курса-конспекта по таджикской диалектологии для студентов филологических факультетов. Результаты исследования могут быть использованы при преподавании лексикологии современного таджикского литературного языка в высших учебных заведениях и общеобразовательных школах.

4. Результаты исследования могут использоваться при составлении диалектного словаря в целом таджикских говоров, и в частности южных говоров, лингвистических диалектных атласов и карт, создание которых в таджикском языкознании началось недавно.

5. Материал диссертации может быть использован для составления словаря учебников. Преподаватели высших учебных заведений могут воспользоваться материалами диссертации на практических уроках таджикской диалектологии.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Описание формирования фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка способствует рассмотрению теоретических вопросов в данной области.

2. Сбор и классификация материалов, относящихся к арабским заимствованным словам южных говоров таджикского языка и выявление структурно-семантических особенностей лексического пласта в южных говорах таджикского языка, имеют большое значение для определения лексических особенностей заимствований.

3. Представление социально-исторических предпосылок и причин языкового проникновения арабизмов в южные говоры, определение распространения поверхностных гортанных звуков айн [ʕ] и хехутти [ç] в южных говорах, выявление совместимости арабских согласных с

характерными таджикскому языку звуками способствуют уточнению статуса арабских элементов.

4. Выявление особого места структурно - семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка.

5. Представление словообразовательных моделей и словопроизводных средств, применяемых с арабскими заимствованиями в южных диалектах таджикского языка, имеет существенное значение.

6. Выявление источников формирования и трансформации арабских заимствований южных говоров таджикского языка, способы образования арабизмов с указанием их словообразовательных средств и моделей в диссертации рассматриваются более подробно.

Личный вклад исследователя. Впервые на уровне научной диссертации системному изучению подвергнуты фонетические и структурно-семантические особенности арабских заимствований в южных говорах таджикского языка.

Источники исследования. Материалы по южному диалекту получены из «Словаря южных говоров таджикского языка» (авторы: М. Махмудов, Г. Джураев и Б. Бердиев. -Душанбе, 2012), «Таджикско-русского диалектного словаря» (Юго-восточный Таджикистан) (А.З. Розенфельд.Л. 1982). Кроме того, в ходе поездок по разным регионам ареала распространения южного диалекта таджикского языка мы собрали определенные материалы, которые также использовали в исследовании.

Апробация работы. Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на заседании кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни (протокол № 9 от 24. 04. 2020) и секции языкознания Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни (протокол №17 от 01. 12. 2020).

Публикация результатов исследования. Основные положения диссертации были представлены в 4 научных статьях, опубликованных в журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан, а также на научно-практических конференциях, состоявшихся в Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни и Таджикском национальном университете (2017-2020 годы) в виде научных докладов и отчетов.

Объем и структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы.

Первая глава озаглавлена «**Фонетические особенности арабских заимствований в южных говорах таджикского языка**», в которой рассматриваются социальные, исторические и языковые предпосылки проникновения арабизмов в южные говоры, распространение гортанных

поверхностных звуков **айн** и **хе хутти** в этих говорах, совместимость арабских согласных с характерными таджикскими звуками.

Во второй главе, озаглавленной «**Лексико-семантические особенности арабских заимствований в южных говорах таджикского языка**», вся лексика данного диалекта сгруппирована и исследована по двум признакам слов: а) идентичной адаптации арабских заимствований и б) семантическим различиям арабских заимствований в южных говорах.

В третьей главе, озаглавленной «**Морфологические особенности арабских заимствований в южном говоре таджикского языка**», рассмотрено образование производных слов при помощи таджикских суффиксов и заимствованных слов, определено участие арабизмов в формировании сложносоставных лексических единиц.

В заключении диссертации обобщенно приведены сведения о достигнутых результатах научного исследования.

Список использованной литературы составлен традиционным способом в порядке таджикского алфавита.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** представлены сведения об актуальности проблемы, степени изученности научной проблемы и теоритко-методологической базе исследования, цели и задачах исследования, объекте исследования, предмете исследования, проблемах исследования, методах исследования, области исследования, этапах исследования, основной информационно-экспериментальной базе исследования, достоверности результатов диссертационного исследования, научной новизне исследования, теоретической значимости исследования, практической значимости исследования, выносимых на защиту положений, объеме и структуре диссертации.

Первая глава - «Фонетические особенности арабских заимствований в южных говорах таджикского языка» состоит из 3 разделов.

Первый раздел первой главы назван **«Социальные, исторические и языковые предпосылки проникновения арабских заимствований»**. В истории развития языков мира редко можно найти язык, который находился в постоянном контакте с другими языками более тысячи лет и неуклонно делился с ними лексикой. Одним из таких языков, оказавшим значительное влияние на словарный состав таджикского языка, является арабский. «В числе причин широкого проникновения арабских слов можно назвать не только завоевание нашей земли арабами в начале VII века, священную религию Ислам, но и усилия и стремления ученых и деятелей искусства применять разнообразную лексику данного языка в выражении своей духовности» [Маджидов, 2007, 84].

Арабы распространяли свой язык, религию и обычаи на завоеванных странах. Следует отметить, что по сравнению с другими заимствованиями, в таджикском языке больше арабизмов, отличающихся от таджикских слов следующими особенностями: в составе большинства арабизмов присутствует согласная [ъ]: **баъд** (после), **раъд** (гром), **ваъда** (обещание); слова и словосочетания, имеющие артикл -ал- [-ال-]: **алғараз** (короче говоря), **алвидоъ** (прощай), **дастуруламал** (инструкция); слова, в составе которых согласные имеют удвоение: **аввал** (первый), **чаббор** (могущественный), **шиддат** (усиление); в некоторых словах и гласные и согласные имеют удвоение: **тааччуб** (удивление), **тамаддун** (цивилизация), **тааллуқ** (отношение); наречия, имеющие знак фатха - танвин: **хатман** (непременно), **шарган** (условно), **хусусан** (осоенно), **умуман** (в общем); арабский язык - флективныйный, поэтому каждое слово, изменяясь по форме, обозначает разные понятия: **илм** (наука), **олим** (ученый), **муаллим** (учитель); **ахбор** (новости), **мухбир** (корреспондент) [Бердиева 1991, 99].

Примечательным моментом арабизмов является то, что их языковые признаки, по сравнению с другими группами заимствований выражены значительно и в определенной системе.

Второй раздел первой главы назван «**Лексическое распространение поверхностных гортанных звуков айн [ʕ] и хе хутти [χ] в южных говорах**». При проникновении фонемы ʕ можно наблюдать такое обстоятельство, где данная заимствованная гортанная фонема чаще всего употреблялась в вахйинско - каратегинском, каратегинском [среднекаратегинском], северокулябском и западнокулябском говорах. Звук ʕ в этих говорах можно встретить перед первой гласной слов, начинающихся с данного звука. С такой особенностью, эта фонема проникла в основном в вахйинско-каратегинские и каратегинские говоры: **ʕарус** (келин - *невеста*); **ʕадо шидан** (бехолу бемадор шудан – *быть измождённым*); **ʕавал**: **ʕавали дов** (дафъаи аввал – *первый раз*); **ʕавч** (равнак - *развитие*). Звук ʕ также используется в этих диалектах в конце первого слога слов. С такой особенностью эта фонема встречается во всех говорах вахйинско-каратегинского и каратегинского региона, а также некоторых местностей, близких к этой группе: **зан** (заʕифа, зан - *женщина*); **заʕфарун** (зарди баланд – *яркожелтый*); **маʕйус** (маъюс, махзун, гамгин - *отчаявшийся*); **ʕалам** [озор - *страдание*].

В говорах с фонологическим значением, он не исчезает полностью и бесследно: 1) фонема ʕ в начале слова заменяется другим гортанным согласным: **һақл / хақл / ʕақл** (*ум*), **һалаф / халаф / ʕалаф** (*травя*), **һарус / харус / ʕарус** (*невеста*), или первая гласная меняет свою интонацию и приобретает дополнительный глоточный оттенок: **ʕид / йд / ид** (*праздник*); 2) не наблюдается в конце слова, поскольку склонна к гласной, которая встречается в середине слова: **шаʕм / шамъ** (*свеча*); 3) в середине слова между гласными һ заменяется на х: **чамоһат / чамохат / чамоат** (*община*). В отдельных словах при исчезновении фонемы ʕ происходит удлинение гласной, поскольку, как правило, сохраняется последующая гласная: **соʕат / соат / сат - соат** (*часы*), **мъʕалим / маʕалим / малим - муаллим** (учитель).

Звуки ʕ и һ могут сильно повлиять на стоящие рядом гласные: 1) под влиянием һ, идущая за ним гласная ӯ, которая в южном диалекте, как правило, соответствует гласной у (устойчивая губная гласная заднего ряда), превращается в ӯ. Это явление обычно происходит в закрытых слогах: **тъһмат / тухмат** (*клевета*), **мъһлат / мухлат** (*срок*), **мъһточ / мухточ** (*нуждающийся*).

Таким образом, в южных говорах таджикского языка определенный след оставили фонетические явления, характерные фонемам айн и хе (ʕ и ʕ) в качестве заимствованных согласных в составе арабизмов.

Третий раздел первой главы назван «**Соответствие арабских согласных со свойственными таджикскому языку звуками**».

Словарный состав таджикских диалектов и говоров в историческом аспекте состоит из двух основных пластов: 1) Исконно таджикские [фарси] слова; 2) Заимствованные слова. Среди заимствованных слов арабские элементы занимают особое место, что связано с историческими событиями.

Соответствие арабских согласных со свойственными таджикскому языку звуками в южных говорах таджикского языка примечательно тем, что эти согласные звуки в основном воплощают в себе природу таджикского языка и отражаются в составе арабизмов с таджикской акцентуацией. Более того, фонетические явления фонем **айн** и **хе** (**ع** и **ح**) и в составе арабизмов, как заимствованные согласные, играют определенную роль и в зависимости от употребления или не употребления гортанных согласных **ع** и **ح** согласные говоров таджикского языка делятся на два типа, которые тщательно рассмотрены в.

Вторая глава, озаглавленная диссертации «**Лексико-семантические особенности арабских заимствований в южном диалекте таджикского языка**», включает 6 разделов. Некоторые особенности синонимии слов, обретение противоположных значений, их омонимии и многозначность на материалах литературного языка рассматривались в исследованиях М. Мухаммадиева (1962), Х. Маджидова (1998; 2007), Р. Гаффорова (1990) и др.

Первый раздел второй главы назван «**Синонимичные слова**». В южном диалекте арабизмы обрели отношения однозначности и близости значений со словами исконно арабскими, общетаджикскими, лексическими диалектизмами (слова характерные диалекту), заимствованиями из других языков. В контексте такого способа появления синонимичных слов в южных говорах исконно арабские слова, участвующие в образовании следующих синонимичных цепей, можно подтвердить таким образом:

1. Синонимами становятся исконно арабские заимствования: **аблах** - **ахмак** (нодон, нофахм – *глупец, невежа*); **авлод** - **қа‘м** (хешу табор - *род*); **аврат** - **за‘иф** - **айол** (хамсар – *супруга, жена*) и т.д., примеры которых широко проиллюстрированы в диссертации.

2. Синонимия арабских слов с общетаджикскими словами: **акрабо** - **хеш** - **табор** (*родственники*), **байн** - **мобайн** - **мина** (миёна - *середина*), **чаннат** - **бихишт** (*рай*), **қорун** - **бой** (*богач*), **либос** - **пушок** (*одежда*), и т.д.

3. Синонимичность арабских слов средеговоров южного диалекта со свойственными говору словами (лексическими диалектизмами). Например, **вахт** (вакт - *время*) - **хин**, **балло** - **зийун** - **зийон** (*беда*), **бахс** - **бъгу** - **бъгу** (чанчол, хархаша – *спор, распри*) и т.д.

4. Синонимичность исконно арабских слов южного диалекта с тюркско-узбекскими словами: **‘арус** // **арус** - **келин** (арус - *невеста*),

ма‘рака // **махрака** - **тўй** (сур - *пиршество*), **махр** - **қалин** // **қалинг** (*қалым*) и др.

5. Синонимичность арабизмов южного диалекта с лексическими элементами русских заимствований: **ато**-падарка (*подарок*), (ин‘ом, тухфа) **войима-паника**- (воҳима, игво - *интрига*), **тичорат** - **бизнеси** т.д.

6. Синонимия арабизмов южных говоров фонетически освоенных, как диалектизм сдругими исконно арабскими и таджикскими словами: **авкот** (аквот - *пицца*) - **та‘ом** (хўрок - *еда*), **ал** (ахл - *дружный*) - **қовил** (қобил, чаққон, гапдаро – *послушный*) и т.д.

Краткое описание места арабизмов в образовании однозначных и близких по значению слов показывает, что они, часто проявляя общеупотребительную особенность в литературном языке, затем широко распространяются через средства массовой информации, радио, телевидение, газеты и журналы, а также через речь представителей интеллигенции и образованных слоев населения, обретают общий характер. Синонимичные слова делятся на следующие группы:

2.2.1. Синонимичные имена существительные. Не секрет, что количество существительных в языке значительно преобладает над остальными частями речи. Здесь не являются исключением синонимичные слова группы существительных, образовавшиеся от арабской лексики. Они охватывают разную тематику жизни людей. Ряд синонимов существительных разделены нами на две основные группы в зависимости от их отношения к человеку, предметам и явлениям: 1) синонимы, обозначающие понятия, относящиеся к человеку; 2) синонимы, употребляемые для выражения понятий, не имеющих отношения к человеку.

1) Синонимичные слова относящиеся к человеку. По тематическому охвату группируем их следующим образом:

а) синонимичный ряд, обозначающие родственные понятия: **арўс** – **кельн** - *невеста*, **акрабо** - **авлод** - **зурйот** // **зирийод** - *родственники*; б) синонимичный ряд, употребляемые в обозначении частей тела: **қад** – **қомат** - *рост*, **ме‘да** - (меьда - *желудок*), **халқ** - **гулун** (гулў - *горло*); в) синонимичные существительные, обозначающие род занятий и профессию людей: **навкар** - **хизматгор** - *слуга*, **ходим** - **чокар** (*пешхизмат* - *прислужник*), **маълим** - **устоз** (омўзгор - *учитель*); г) синонимичные слова, обозначающие взаимоотношения людей: **рафик** - **шарик** (чўра, дўст, ошно – *друг, приятель*), **хариф** - **рақиб**; ё) синонимичные слова, обозначающие названия действий, характерных человеку: **ракс** - **‘усъл** - **арғшшт** (*бозй, ракс* – *игра, танец*), **хайрот** - **назър** - **садақа** (*бахшиш* - *подношение*); д) синонимичные слова, укзывающие на свойственные человеку абстрактные понятия: **икбол** - **толи** // **толе‘** - **саодат** (*бахт* – *удача, везение*) и др.

2) Синонимичные слова, обозначающие не относящиеся к человеку понятия. Слова данной группы рассмотрены в диссертации по их тематике и значению следующим образом.

2.2.2. Синонимичные прилагательные. Количество арабизмов прилагательных восполнены лексикой другого синонимичного ряда южного диалекта и несмотря на их незначительность, чем существительные, их больше по сравнению с другими частями речи. По своему отношению к предмету они разделены нами на две группы: 1) Прилагательные, свойственные человеку; а) прилагательные-синонимы, выражающие характер человека: **аблах - ахмак - гүл - нодун** (гаранг, кундфахм - *бестолковый, непонятливый*); б) прилагательные - синонимы, указывающие на социальное положение, физиологические и возрастные особенности человека: **фълач - шал - паралич** (фалач - *паралич*), **кофир - гунаһкор - бедин** (гайридин - *безбожник*) ва ғ. 2) прилагательные - синонимы, относящиеся к различным вещам: **афлос // ифлос - чиркин - нечистый, маҳкам - пушида - баста - запертый, салат-вайрон-хароб** (валангор - *разваленный*) и др.

2.2.3. Синонимичные наречия. Ряд наречий-синонимов в южном говоре: а) наречие образа действия: **мъхайар-хайрун-харосон - боязливо, хуфйа-махфй** (пинхонй - *тайком*), **чалд//чалт-фавран** (очилан, таъчилан - *срочно*) и др; б) наречия меры и степени: **зийот//зийод-фъраймон** (фаровон - *обильно*), **‘арасот-махшар-бисёр-мул – много** и др; в) наречие времени: **мъдом//мъдъм-доим-хамеша - всегда, хозир-холй - сейчас, сьбх-саһар-кали саһар – утром** и др; г) наречие места: **акиб//ақив-** (кафо - *назад*), **охир-анчом – конец** и т.д.

2.2.4. Парные синонимы. Следует признать, что в нашем исследовании обособленность парных синонимов с участием арабизмов встречаются как по аналогии литературного языка: **каду қомат – стан, кадру қиммат - достоинство, моль мълк, тобаю тазар’ - имущество, ақль фаросат – ум** так и в форме говорных моделей: **ахмақи гаран - бестолковый, наҳси касофат, пири дак** (фартут - *дряхлаый*), **холи хозир – ныне** и др. Примеры: *Моль мълк-а Хъдо додастьш, ақль фаросат-а не (Кх.). И наҳси касофат ай гиҷо умад, холи ҳозира хъдъш даф-ъш кънен (Шк).*

Второй раздел второй главы названа «**Антонимичные слова**». Антонимы, употребляемые с непосредственным участием арабизмов не так многочисленны, как синонимы, омонимы и многозначные слова. При изучении явления антонимичности с участием арабских слов в южном говоре мы больше акцентируем внимание на лексических антонимах. К примеру:

1) Заимствованные из арабского языка лексические элементы, вступившие в антонимичные отношения: **аввал-охир - начало-конец, ‘ид-‘азо – праздник-скорбь, хайот-марг - жизнь-смерть** и др.

2) Арабизмы с общетаджикской лексикой: **аврат - мардак** – *женщина - мужчина, айол // ийол-мардина – женское-мужское, ифлос-тоза – чисто - грязно, зийод // зийот-кам – много-мало*, и т.д.

4) Арабские слова, которые сами в южном говоре, непосредственно обретя характер лексического диалектизма, имеют противоположное с другими таджикскими словами значение: **чазир-овод(обод)** – *испачканный - благой, ал (ахл)-сур (вахшӣ) – дружный - дикий, ‘арасот - кам, андак – *много - мало, ахс* - гагпир – *упрямый – послушный* и др.*

Относительно количества антонимичных слов, возникает вопрос определения количества эквивалентов с противоположным значением, которые нами разделены на две группы: а) двучленные антонимы; б) многочленные антонимы: а) Двучленные антонимы: **авал-охир** – *начало-конец, вахшӣ* - ром – *дикий-прирученный*, и др. б) Многочленные антонимы: **ахмак, аблах, чоил** - *невежественный // чоил, нодун, гаранг*, - *непонятливый* и др.

Антонимичные слова, образованные с участием арабских слов, по принадлежности к частям речи на основе представленного нами материала относятся в основном к группам существительных, прилагательных и наречий: 1) Антонимичные существительные: **одам-хайвон** – *человек-животное, аврат, айол//ийол* (зан, хамсар) – **мардак, мардина** – *женщина-мужчина; чаннат, бихишт- чаханнам, дузах – рай-ад*; и т.д. 2) Антонимичные прилагательные: **рақиб-шарик** – *соперник-партнер, халол – харъм* – *запретное-дозволенное; ифлос - тоза, соф* - *грязное-чистое* и др. 3) Антонимичные наречия: **авал – охир** – *начало-конец, қариб* – *дур близко-далеко, зийот // зийод - кам* - *много-мало* и др.

Третий раздел второй главы назван «**Многозначность арабских слов в южном говоре**». Арабские слова, проникшие в лексический состав южного говора, большинство из которых в литературном языке имеют статус общенародной лексики, столкнулись в различных ситуациях с явлением многозначности: а) они существовали в языке оригинала (арабском языке) как многозначные слова и проникли в лексику литературного языка и диалектов со своими исходными и переносными значениями: **бисот**- 1) всякий настилаемый материал-фарш, гилем, палос – *ковер, палас*; 2) асбобу анчом, чизу чора – *утварь, вещи; дънйо // дъйно*- 1) чахон, олам, гетӣ – *мир, вселенная*; 2) мол, сарват, боигарӣ – *богатство, состояние; зуъм // зу‘м // зуһм* - 1) кавокгирифта, бадқавок; 2) якрав, гарданшах – *хмурый, упрямый* и т. д.: **Бисотъи киройи набъод; Да бисотъи чизе надоит** – *он не имел ничего.*

б) Свойственность арабским словам особенности полисемии в литературном языке и проникание такой лексики с многочисленными значениями в словарный состав южных говоров: **шарик**- 1) рафик, чӯра – *товарищ, друг*; 2) хамрох, хамкор - *соратник*; 3) хамсафар - *спутник: Да*

и(н) қышлоқ йигон **шарик** надорум; Бийо **шарик** бъша - тавақ ҳоли пърай (Лахи.).

По поводу принадлежности многозначных слов к разным частям речи, следует отметить, что арабские слова группы существительных имеют большее влияние, а многозначные слова-прилагательные относительно меньше, их можно увидеть в таких группах:

2.3.1. Многозначные слова существительные. Многозначные лексические элементы группы существительных гораздо более многочисленны, чем другие части речи, они употреблены для обозначения различных понятий, относящихся к лицам, предметам и явлениям. Пример: **ама** // **амма** - (*хоҲари падар, хушдоман – сестра отца, тейца*), **косиб** - (*Хунарманд, пазандаи моҲир – мастер, искусный повар*), и т.д.

2.3.2. Многозначные слова прилагательные. Количество слов в данной группе невелико, они употреблены для обозначения понятия признака, качества, свойства предмета: **зу‘м/зум**- (*бадқавоқ, яқрав, гарданишах – хмурый, упрямый*), **афлос / ифлос**- (*бенаво, қашиоқ, чиркин – бедный, испачканный*).

Четвертый раздел второй главы названа «**Омонимичные слова**». Омонимы представляют собой особую лексико-семантическую группу, возникшую постепенно на разных этапах развития языка. Термин омонимы был передан профессором Х. Маджидовым как «калимаҳои ҳамовоз» - однозвучные слова. [57, 58].

По вопросу исследования омонимов и их отличий от многозначных слов подробные сведения можно найти в нескольких опубликованных словарях относительно лексики южного диалекта и, наконец, в дополненном издании «Словаря южного говора таджикского языка» в 2012 года составителей М. Махмудова, Г. Джураева, Б. Бердиева.

К сожалению, вопрос об омонимизации арабских заимствований в одном или нескольких таджикских диалектах до настоящего времени не рассматривался. Однако в представленном нами материале десятки арабизмов в лексическом составе южных диалектов под влиянием различных факторов установили омонимичные отношения со словами литературного языка и лексическими диалектизмами, что можно увидеть в следующих разделах:

2.4.1. Омонимичные существительные. Омонимы группы существительных численно превосходят другие части речи. Они более просты в морфологическом отношении: **давра** (*замон - период*), **давра** (*маърака; муайян кардани синни майит - мероприятие*), **давра** (*доира, ҳар чизи гарданишақл – округлые вещи*); **дам** (*хун - кровь*), **дам** (*нафас - дыхание*), **дам** (*қисми тезии асбобҳои бурранда – острие режущих инструментов*), **дам** (*кураи оҳангарон – горн кузнецов*), **дам** (*назд, паҳлу – рядом, возле*)

2.4.2. Омонимичные прилагательные. В возникновении омонимичных прилагательных наблюдается процесс омонимии арабских слов с арабскими и арабско-общетаджикскими и диалектными словами: **соф** (*шаффоф, бегубор - прозрачный*), **соф** (*бекина, безараз - беспристрастный*), **чадид** (*нав, навовар - новый*), **чадид** (*извогар, дуругзуй - подстрекатель*): *Ови Хингов софай ай дига овода.*

2.4.3. Смешанные омонимичные слова. Наряду с отношением семантических компонентов омонимичных слов к одной части речи (например, в пределах существительных, прилагательных), наблюдается также явление принадлежности омонимичных слов к двум и более частям речи. Омонимичные слова прилагательное+существительное: **болиг** (*камол, бавоярасида - совершеннолетний*), **болиг** (*шохи дарунхолии гов, ки дар он шароб менушанд - рог, служащий сосудом для питья*): *Писарой почо болиг шидан. Пеиштаро болиг кати шароб менушидан*; омонимичные слова по модели глагол+существительное: **аср** (*асир инакардан, банда кардан - взять в плен*), **аср** (*фишурдан, фишор овардан - давить*), **аср** (*қарн, сада; давр, аҳд - век, столетие*); **арз** (*изҳор кардан, гуфтан - изложить, высказать*), **арз** (*шикоят - жалоба*); омонимичные слова по модели прилагательное+наречие: **чалд** // **чалт** (*чоҳил, бадчаҳл - невежественный, грубый*), **чалд** // **чалт** (*дарҳол, фавран - сейчас же*): *Бисё одами чалдай ҳатийот бӯша (Хов).*

Важным фактором омонимизации арабских слов является удаление одного из значений полисемических слов. Таким образом, омонимы, как другие лексические категории, образуют самостоятельный пласт слов в лексическом составе южного диалекта.

Пятый раздел второй главы назван «**Фразеологические единицы лексики с арабским компонентом**». Фразеологические единицы группы южных говоров таджикского языка в зависимости от структуры и содержания проанализированы путем деления на группы фразеологизмов-глаголов и фразеологизмов-существительных: **а) фразеологические обороты с арабским глагольным компонентом** в исследуемом говоре наблюдаются чаще: **матал** 1. Афсона, ҳикоя; накл – сказка, рассказ: *ай борайи хар-ъм йа матал медуниста бӯдастай*; 2. Мақол - поговорка; **матал задан** бо мақол ва киноя ҷавоб додан – *отвечать поговоркой на намеки*; бо муаммо гап задан – *говорить загадками: чи иқа матал мезанӣ, дъръстар гав зан*; **б) фразеологические обороты с арабским существительным компонентом**: **маҳтал** // **маһтал**, **матал** (*маътал, мунтазир, интизор - ожидание*): *чақон бӯра бийо, ма ҳамиҷа маҳтали ть местъм*; **маҳр** // **маһр**, **маҳър** (*маҳр, кобин, бисот - выкуп, калым*): *бачавара, ки умад, бад маҳр мебарем.*

Таким образом, фразеологические обороты, выраженные с арабским компонентом в той или иной степени используются во

«СЮГТЯ» и способствуют импресивности, привлекательности речи и отражению в нем различных сторон жизни людей.

Шестой раздел второй главы назван «**Арабская отраслевая лексика в южном диалекте таджикского языка**». В группе южных говоров таджикского языка употребляются арабские термины и слова, выражающие разные области, которые также можно разделить на несколько подгрупп в зависимости от их содержания: а) лексика в области этнографии; б) религиозные термины; в) лексика политической, административно-социальной области; г) лексика в области хозяйства; ё) лексика в области заболеваний; д) лексика в области человеческого достоинства и отношения; е) арабские заимствования, обозначающие родственные и семейные отношения; ё) арабизмы, подверженные фонетическому изменению; ж) арабизмы, выражающие абстрактные понятия; з) арабизмы, выражающие народные традиции; и) этнографизмы, подробно категоризированные и проанализированные в диссертации.

Третья глава диссертации, озаглавленная «**Морфологические особенности арабских заимствований в южном говоре таджикского языка**», состоит из четырех разделов. Следует отметить, что по вопросам словообразования в говорах таджикского языка опубликовано множество научных трудов, важнейшими из которых являются работы исследователей В.С. Расторгуевой, А.Л. Хромова, Р. Гафорова, Г. Джураева, А.З. Розенфельда, М. Махмудова, Дж. Мурватова, У. Обидова, М. Махадова, С. Рахматуллозода и других. Морфологические особенности арабизмов южного диалекта таджикского языка рассматриваются в диссертации следующим образом.

Первый раздел третьей главы озаглавлен «**Образование слов от арабских заимствований при помощи аффиксов**», где рассмотрено: а) словообразование при помощи префиксов.

Префикс бо - этот префикс является продуктивным и образует от существительных основ качественные прилагательные, обозначающие свойство или признак предмета: **бокарам** иззатманд - *почитаемый*; бомуруват - *благородный*; **бохайбат** дахшатнок - *ужасающий*, хайбатнок - *страшный*; **бохайз**, **бохайз кадан** беобрӯй [шарманда] кардан - *опозорить*;

Префикс но - данный префикс весьма употребителен при образовании прилагательных по сравнению с другими префиксами. Он образует от различных частей речи качественные прилагательные, которые обозначают противоположное основе значение, отсутствие у производного слова значения, обозначаемого основой, либо состояние объекта: **нобалад** (ношинос, ношно - *незнакомый*); **ногараз** (бадандеш, бадкирдор - *недоброжелательный*) и др.

Префикс ба - в южном диалекте таджикского языка обнаружен в 50-и новых вариациях словоформ, среди прочих значений указывающих на отношение к действию или наличие признака: **баалам** (жалобный), **баамал** (деятельный), **бабаракат** (щедрый), **батартиб** (аккуратный), **бамаънӣ** (рассудительный), **базарар** (убыточный), **бахабар** (сведущий), **баақл** (разумный) и др. Диалектные слова, образованные при помощи префикса **ба-**, по их основным компонентам можно разделить на следующие части речи: 1) прилагательные: **бабаракат** (урожайный), **бакувват** (интенсивный): *бодринг мевайи бабаракат бѡдаст, вега мечини, бай пѡга-ра бо меванда – (огурцы - очень урожайные овощи, сегодня собирают завтра созревают снова);* 2) абстрактное существительное: **базарар** (зарарнок - убыточный); **бахақл / баақл / баѡақл** (разумный); 3) компонент составных глаголов:**батартиб**ботартиб – (аккуратный); **бафайз**; **бахавар** (огоҳ, вокиф - осведомлённый); 4) употребимые в двух вариантах **ба / ва**: **бахазур / вахазур / вахъзур... бахазур, вахазур / вахъзур** бепарво (беспечный), хотирчамъ (спокойный) и т.д.

Префикс бо - в южном диалекте таджикского языка с этим префиксом встречаются следующие слова, для выражения сопровождаемого действительности, обяывания, либо наличия признака: **бокарам** (великодушный), **бохайбат** (ужасный), **бохайз** (женщина в период менструации), **бошучоъ** (отважный), **боилм** (осведомлённый) и т.д. Эти слова относятся к прилагательным и выражают состояние и принадлежность. Например, *сълтуни бокарам, мо ѡфтем шарти тѡ-ра [фолк.] (досл. О, великодушный султан, мы приняли твоѡ условие).*

Префикс бе - с которым в южном диалекте таджикского языка образуются следующие слова: **беахт** (непостоянный), **бебахт** (несчастливый), **бебизоѡат** (неимущий), **белавз** (вероломный), **бемаѡни** (бессмысленный), **бетартиб** (неаккуратный), **бехъзър** (тягостный) и др.

б). Образование слов при помощи суффиксов. Согласно анализу специалистов, роль суффиксов в образовании производных слов в южных [69] и юго-восточных [94] говорах таджикского языка также оценивается весьма важным. В данной области в языкознании достигнуты значительные результаты. Материал имеющийся у нас свидетельствует о том, что в данном направлении значимыми в образовании производных арабских слов являются такие суффиксы, как **-ак, -ѡ// -гѡ, -ча, -а, -акѡ, -ин, -ина, -зор.**

Суффикс -а: **кадима/кадими** - *древний, старьй: у чени қадима навиштай – он написал по-старому; **қалама/қатлама-** *катлама* (нони қат-қати дар равған пухташуда – *слоёная лепёшка, пожаренная в масле*);*

Суффикс -гар. Этот суффикс очень продуктивен при образовании существительных, обозначающих разные понятия. С его помощью от конкретных существительных образуют существительные, обозначающие

лиц по профессии, роду занятий: **суратгар** (фотограф), **наьлгар** (подковщик), **гадргар** (вероломник), **гадьргар** (отступник) и др.

Суффикс -ак. Данный суффикс весьма продуктивен и образует от конкретных существительных названия предметов, обозначающих схожесть с основой в каком-либо отношении: **қадахақ** (чашечка) своего рода деревянный сосуд, которым накрывают горловину кувшина; **қаламақ** 1. пробойка, резной карандаш на деревянной поверхности; 2. стальной резец; **долақшиарик**, большая бабка (для игры), которой поражается цель с определенного расстояния; **захрак** хазлноқаш-щепетильный, несносящий шуток, щепетильный человек, не терпящий шуток по отношению к себе: **захрақо** қати шухи нақъне, қи шухи-ра намевардоран - не шутите с щепетильными лицами, поскольку они не переносят шуток.

Суффикс -ча. Этот суффикс образует новые существительные от вещественных и абстрактных существительных: **тоқча** (полка, полочка в стене жилого помещения), **хиссача** (частица): **қаламча** (черенок), срезанный отводок виноградника и дерева- и др.

Суффикс -чй: **закотчи- таърихчй, таҳлимчй // тағлимчй** хонанда, муҳассил – ученик, обучающийся: *мън садқа шав-ъм чини ба чини-ра, додари майдаҳақи тағлимчи-ра.*

Суффикс -гоҳ. Этот суффикс очень продуктивный, от разных частей речи образует существительные, выражающие пространство и название предмета: а) от вещественных существительных: **қадамга** қадамгоҳ - местопаломничества, қадамчо-заповедное место (место посещения усыпальниц великих и святых); **хамгоҳ-склон** (пасту баланд - спуск и подъём, ноҳамвор - ухабистость); б) от абстрактных существительных, обозначающих разные действия и состояния посредством суффикса **-гоҳ** образуют существительные, обозначающие место действия: **қароргоҳ** (местопребывание), **иқоматгоҳ** (местожительство), **идгоҳ** (место празднества) и т.д.

Суффиксы, образующие прилагательные. При помощи таких суффиксов, образующих прилагательные, как: **-й, -нок, -манд, -ин, -ина, -вари** др. образованы слова, заслуживающие пристального внимания. Приведем к примеру, два таких суффикса:

1) Суффикс-**й:** **ғофилй** (гафлат - беспечность); **далелй // дълеилй** (далерй, далерона, дилпурона – отвага, доблестно, убежденно), **қахрй** (Чангй) - поссорившийся;

2) Суффикс-**ина.** Слова, образованные посредством данного суффикса, показывают его общую применимость и с существительными, и с прилагательными. Например, **авратина//арватина** (чинси зан-кто-либбоженского пола); **қадимина** (қадимй, бостонй - старинный, древность).

Второй раздел третьей главы – «Участие арабских слов в формировании сложносоставных лексических единиц»

Сложносоставные слова южных говоров состоят из двух или более слов и делятся на две группы в соответствии с семантическими отношениями между их компонентами: сложносоставные слова сочинительного и подчинительного типов. Следует отметить, что мы не нашли в «СЮГТЯ» примера сложных слов, образованных по сочинительному типу. Сложные слова подчинительного типа по содержанию сгруппированы нами следующим образом: 1) Степень участие арабских заимствованных слов в составе слов детерминативного типа высока. Слова данной группы образованы по следующим моделям:

а) существительное + существительное: *ҳалқадум* (ҳалқадум, думқаҷ – с колючевидным, крючкообразным хвостом): *саги сийой Һьлқадъм, тъ пеш-пеш, ма ай дъм; халқадъста* (хурмачаи дастааш ҳалқамонанд – горшок с круглыми ручками): *ҳалқадъста ай йа пара дъста дора;*

б) существительное+прилагательное: *ғанибача//ғанивача* (бойбача, ғанивача шидан, бойбача шудан – сын богача); *изҳордард* (исхоли хунин, касалии исхол – кровоточащая болезнь);

в) существительное + основа прошедшего времени глагола: *ғарибгард* оворагард - *бродяга*, *мусофир* - *путник*, *ломакон* - *бесприютный*, *бекасу кӯй* - *бездомный*: *дъсол ғарибгард шидем – два года мы были скитальцами;*

Третий раздел третьей главы - «Составные глаголы с арабским компонентом в южных говорах». В данном диалекте в образовании составных именных глаголов весьма значима роль вспомогательных глаголов *кардан* - *делать*, *додан* - *давать*, *рафтан* - *идти*, *шудан* - *становиться* и т. д. В составе таких глаголов именные арабские компоненты иногда подвергаются определенным фонетическим и семантическим преобразованиям. В частности, сочетаясь по форме с именным компонентом, они формально не изменяются. **Формирование** таких глаголовчаще наблюдается с вспомогательным глаголом *кардан* – *делать*: *То сийосат-ш накард-м, ҳап накард* - *Пока я не напугал его, он не замолк.*

Четвертый раздел третьей главы - «Модели словоформ с арабизмами в южных говорах». В таджикский язык проникло множество арабских слов. В научной литературе лингвист Г. Джураев высказал свое мнение о словоформах арабизмов в диалектах таджикского языка [Джураев, 2016, с. 47], но не подверг их тщательному исследованию. Исходя из материалов южного диалекта, мы разделили арабизмы на следующие подгруппы:

а) Словоформы, выступающие в качестве существительных:1) **Фаъл**(فَعْل): В форме **фаъл** можно наблюдать множество слов, таких как*хамр* - *вино*, *ҳарб* - *сражение*, *хасм* - *неприятель*, *нафс* - *страсть*,*қалб* -

сердцевина; 2) **Фаъал** (فَعَلَ): ҳарам - храм, сафар - путешествие; 3) **Фабол** (فَعَالَ): наҳор//нуҳор - день, салоҳ - благо; 4) **мафъал** (مَفْعَل): маҳкам//маһкам - крепкий, махлас- убежище, маскан - жилище; 5) **Мафъил** (مَفْعِل): маҳмил//маҳмел - паланкин, манзил//манзъл - жилище, майлис//майльс - собрание, майит - покойник, масҷид - мечет, мағриб - закат, маҷлис - беседа; 6) **Миғъол** (مِفْعَال): минвол (тарз, тарик, усул – способ, приём): ба ҳар минвол тъ хъ-т-а залал додайсоди; **мисқол** (вазнес, ки ба 25 грамм баробар меояд – мискаль – мера, равная 25 граммам; пора, бурида – кусок, отрезок): гушт-а ба мисқол надора.

б) Словоформы, выступающие в качестве прилагательных: 1) **Фаъил** (فَعِل): насиб - доля, сагер // сагир // сьгър - малолетний, бахил // бахел - скупой; 2) **Фаъул** (فَعُول): ҳасуд - зависть, ҳасус - чуткий, ҳарум // харум, ҳаръм - поганый;

в) Словоформы, выражающие инфинитивы: 1) **Фиъол** (فِعَال): хитоб - возглас, китоб - писание, мизон - измерение, мисол - подобие; 2) **Ифъол** (إفْعَال): итлоқ - избавление, изҳор - выражение, ихлос - вера, иршод - наставление, иснод - приписывание, инсоф - справедливость, ислом - ислам, исроф - расточительство, исбот - доказательство, ифрот-излишеки т.д. 3) **Истиғъол** (اِسْتِغْفَال): истинбот - извлечение, истеғдод - дарование, истиғфор - покаяние; 4) **Ифтиғол** (اِفْتِغَال): иқтисор - укорачивание, инкишоф - развитие, иқтисод - экономика; 5) **Тағъил** (تَفْعِيل): таҷрид - отделение, такмил - совершенство, талқин - внушение, таълим - обучение, и т.д. 6) **Тафаъул** (تَفَعُّل): тафаҳхус - распраивание, тақабур - высокомерие, тақаллуф - церемонность, тафаккур - мышлениеи т.д.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате исследования фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований в южных говорах таджикского языка можно сделать следующие выводы:

1. Изучение фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований южного диалекта таджикского языка имеет большое теоретическое и практическое значение. Это обусловлено тем, что в современных условиях развития таджикского языкознания для полного и окончательного определения безупречных критериев фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов южного диалекта таджикского языка в нескольких аспектах, особенно с точки зрения стиля, культуры речи и выразительности не представляется возможным без тщательного исследования лексики говоров и без подведения итогов взаимосвязи этих двух ветвей национального языка - литературного языка и местных диалектов.[2-А].

2. Необходимость изучения данного вопроса возникает в следствие того, что южные говоры, как и остальные говоры, являясь основными источниками в развитии таджикского языка, постоянно

способствуют восполнению пробелов литературного языка за счет активных и соответствующих нормам элементов южных говоров. С другой стороны, все факты и аргументы южных говоров определяются в сравнении и сопоставлении с литературным языком, и литературный язык является нормой для выявления и установления общих и отличительных черт южных говоров при рассмотрении арабских заимствований. [2-А].

3. Словарный состав группы южных говоров является весьма богатым, что проявляется, прежде всего, в том, что в нем, как и в других диалектах и говорах таджикского языка употребляются две основные группы слов: а) общетаджикские слова и термины; б) слова и термины, свойственные говору или же лексические диалектизмы [2-М].

4. В южном диалекте немало слов и терминов, которые функционируя в соответствии с фонетическими нормами самого говора, претерпевают определенные фонетические изменения. К примеру, китов (китоб) - книга, наълӣ (лаълӣ) - металлический поднос и т.д. [2-А].

5. Анализируя арабизмы в южном диалекте в соответствии с их словоформами, выявлено их образование по 8 моделям арабских слов, что является важным фактором в совершенствовании диалекта. [1-А].

6. В зависимости от грамматики арабского языка арабские словоформы могут быть следующими: а) модели, выраженные существительным; б) модели, выраженные прилагательными; в) модели, выраженные инфинитивами; г) модели, выраженные причастиями действительного залога; д) модели, выраженные причастиями страдательного залога; е) модели, представляющие арабское множественное число [4-А].

7. После обретения Таджикистаном независимости в нормативном таджикском языке полным ходом продолжился процесс замены чужеземных, трафаретных, стилистически неприемлемых и вялых слов, терминов на основе собственных внутренних ресурсов. Поскольку южные говоры таджикского языка содержат много чисто стандартных таджикских слов, их словарь может предоставить материал по преобразованию таких элементов [3-А].

8. Большой пласт арабской заимствованной лексики южных говоров состоит из отраслевых слов и терминов. Следовательно, определение принадлежащих к разным областям слов, а также факторов их происхождения имеет большое научное значение при исследовании исторических взаимоотношений таджикского языка с другими далекими и близкими языками и взаимовлияния языков [4-А].

9. Самую важную часть в составе арабских заимствований южного диалекта составляют слова, относящиеся к более ранним этапам развития таджикского языка. Отбор такого типа слов из мест распространения данного диалекта, уточнение их значения и грамматического строя, при сравнении и сопоставлении со словарями и научными источниками и

произведениями предшественников, выявлении некоторых изменений в семантике и грамматической форме части из них, произошедших с течением времени под влиянием внутренних законов данного говора, упрощают систематизацию словаря современного таджикского языка и восполнение его пробелов и недочетов [4-А].

10. Одной из важнейших научных проблем является диссертационное исследование фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований южного диалекта таджикского языка, которому уделено совсем мало внимания. В частности, вопросы, связанные с проникновением и фонетическими особенностями арабских заимствований в южном диалекте таджикского языка и социальными, историческими и лингвистическими причинами арабизмов, словесным прониканием поверхностных гортанных звуков **айн** и **хе хутти** в вышеперечисленных диалектах, соответствие арабских согласных с характерными таджикскими звуками, семантические особенности арабизмов, идентичная адаптация арабских заимствований в говорах, семантические различия заимствований, морфологические особенности арабизмов, образование производных с суффиксами и заимствованными арабскими словами, участие арабских слов в формировании сложносоставных лексических единиц и т.п. на основе материала южных говоров таджикского языка являются важными научными проблемами, которые мы постарались решить в максимально возможной степени [1-А].

11. В южном диалекте таджикского языка соответствие арабских согласных звуков с характерными таджикскому языку звуками примечательна тем, что эти согласные в большей степени воплотили в себе природу таджикского языка и выражаются в составе арабских заимствований с таджикской интонацией. Причем фонетические явления фонем **айн** и **хе** (**ξ** и **χ**) сыграли определенную роль и в составе арабизмов как заимствованные согласные, а в зависимости от употребления или не употребления гортанных согласных **ξ** и **χ** согласные таджикских говоров делятся на два типа. Фонема **ξ** в основном используется в группе южных диалектов, особенно в диалектах Каратегина и Куляба в составе арабских слов [1-А].

12. В южном диалекте арабские заимствования в такой же форме и состоянии, то есть с семантическими характеристиками, выражены лексическими элементами, такими как синонимы и антонимы, многозначность арабизмов, арабские отраслевые слова, арабизмы с идентичной формой (омонимы), фразеологические лексические единицы южного диалекта таджикского языка. Также арабизмы в данном диалекте имеют отличительные смысловые особенности и играют важную роль в выражении мысли. В этом аспекте арабские заимствования употребляются для описания всех экономических, военных, политических, социальных и культурных аспектов [2-А].

Содержание и основные результаты диссертационного исследования опубликованы в следующих публикациях автора:

1. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых научных журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

- [М-1]. **Раҷабов А. А.** Баъзе вижагиҳои сарфӣи вожаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми ДМТ, серияи филологӣ. – Душанбе, 2017. – № 4/4. – С. 88-93.
- [М-2]. **Раҷабов А. А.** Мавқеи овозҳои айн [ɛ] ва [ɟ] дар калимаҳои арабии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2018, №4, (76). – С. 90-94.
- [М-3]. **Раҷабов А. А.** Вожаҳои сохта ва мураккаби арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми ДМТ, серияи филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 1. – С. 99-104.
- [М-4]. **Раҷабов А. А.** Корбурди муродифоти арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ / А. А. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе, 2020, №4(87) – С. 107-115.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

диссертатсияи номзадии Рачабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи **"Хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ"**, ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси: 10.02.01. – Забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: фонетика, лексика, грамматика, таркиби луғавӣ, иқтибосоти арабӣ, калимасозӣ, қолибҳои калимаҳо, синоним, антоним, омоним, сермаъноии калимаҳо, воҳидҳои фразеологӣ, қабатҳои луғавӣ ва ғ.

Масъалаи баррасии шеваҳои забони тоҷикӣ дар замони муосир яке аз масоили мубрами забоншиносӣ мебошад. Ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронихояшон борҳо ишора намуда дастур додаанд, ки ҷамъовариҳои маводи шеваҳо, таҳлилу таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни онҳо аз вазифаҳои асосии забоншиносон мебошад.

Аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ таҳқиқи диссертатсионии хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабии ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ мебошад, ки ба ин масъала хеле кам тавачҷуҳ шудааст. Махсусан, калимаю истилоҳоти марбут ба омилҳои воридшавӣ ва хусусиятҳои овоии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар он, интишороти калимагии овозҳои ҳалқии рӯяки айн ва ҳо-и ҳуттӣ дар лаҳҷаҳои нумбурда, мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ, вижагии маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ, мутобиқати айнии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳо, тафовутҳои маъноии калимаҳои иқтибосӣ, хусусиятҳои морфологии калимаҳои иқтибосии арабӣ, ташаккули калимаҳои сохта бо пасвандҳо ва калимаҳои иқтибосии арабӣ, иштироки калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавии мураккаб ва монанди инҳо дар асоси маводи шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ то имрӯз дар шакли диссертатсионӣ баррасӣ нашудааст ва ҳалли ин масъалаи илмӣ мубрами онро ба миён овардааст, ки мо кӯшиш намудем, то ҳадди имкон онро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Ҳадафи асосии таҳқиқ тасвири пурраи синхронии системаи луғати вомвожаҳои арабии шеваҳои ҷанубӣ ва мухтасар нишон додани вижаҳои фарқкунандаи онҳо дар қиёс бо забони адабии муосири тоҷик ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мебошад. Масъалаҳои асосии таҳқиқот баррасии хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар лаҳҷашиносии тоҷик оид ба хусусиятҳои лексии лаҳҷаҳои алоҳида паҷӯшишҳо зиёданд, вале хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ҷун объекти ҷудоғонаи таҳқиқ бори аввал сурат мегирад.

Дар диссертатсия ба таври нисбатан мукамал маводи марбут ба масъалаи таҳқиқи вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ ҷамъоварӣ, табақабандӣ ва таҳқиқи илмӣ шуда, нақши воҳидҳои луғавии мансуб ба вижагиҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубӣ баррасӣ гардидааст.

АННОТАЦИЯ

На кандидатскую диссертацию Раджабова Абубакра Ашуровича на тему **«Фонетические и структурно-семантические особенности арабских заимствований южных диалектов таджикского языка»**, представленную на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – Таджикский язык.

Ключевые слова: фонетика, лексика, грамматика, словарный состав, арабские заимствованные слова, словосочетания, форма слов, синоним, антоним, омоним, многозначные слова, фразеологические единицы, лексические пласты и др.

Изучение диалектов таджикского языка в данное время является одной из актуальных проблем в языкознании. Основоположник Мира и Национального Единства - Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон неоднократно в своих выступлениях указывал на важность данной проблемы и поставил перед лингвистами задачу собрать материал и дать анализ разных аспектов по изучению диалектов.

Одной из важнейших научных проблем является диссертационное исследование фонетических и структурно-семантических особенностей арабских заимствований южных диалектов таджикского языка, на котором акцентировано недостаточное внимание. В частности, слова и термины, связанные с факторами проникновения и фонетическими особенностями арабских заимствований в южных говорах таджикского языка, социальными, историческими и лингвистическими причинами появления в них арабизмов, распространением в упомянутых говорах в составе слов поверхностных звуков айн и хе хутти, соответствием арабских согласных с характерными таджикскими звуками, семантическими особенностями арабизмов идентичны адаптацией арабских заимствований в говорах, семантическими различиями заимствованных слов, морфологическими особенностями арабизмов, образование производных слов от суффиксов и арабизмов, участием арабизмов в формировании сложносоставных лексических единиц и т.д. до настоящего времени не подвергались диссертационному исследованию на материалах южных диалектов таджикского языка, следовательно, решение данной научной проблемы обуславливается её актуальностью, что мы постарались рассмотреть в максимально возможной степени.

Основная цель исследования – полное синхронное описание лексической системы арабизмовюжных говоров и краткое представление их отличительных черт в сравнении с современным таджикским литературным языком и другими говорами таджикского языка. Объектом исследования являются структурно-семантические особенности арабизмов южных говоров таджикского языка. В таджикской диалектологии проводилось множество исследований лексических особенностей

отдельных говоров, но фонетические структурно-семантические особенности арабизмов южных говоров таджикского языка как отдельный объект исследования рассматривается впервые.

При проведении исследовательской работы нами использовались методы анализа и сопоставления, а для прояснения изучаемых вопросов – методы интерпретации, семантико-структурного анализа лексики, статистического обзора лексических единиц и наблюдений. Мы также сочли необходимым использовать синхронный и диахронический метод, чтобы показать прошлое и настоящее состояние фонетических и структурно-семантических особенностей арабизмов в южных говорах таджикского языка.

ANNOTATION

To the A. Rajabov's (Ph. D. thesis) candidate dissertation of a theme «Phonetic and structural-semantic features of the Arabian loans of southern dialects of Tajik language» which was offered on competition of Candidate of Philology of specialty 10.02.01. - Tajik language.

Keywords: phonetics, lexicology, grammar, dictionary structure, the Arabian loan words, word combinations, the form of words, a synonym, an antonym, a homonym, multiple-valued words, phraseological units, dictionary sequence, etc.

Studying of dialects of Tajik language nowadays is one of actual problems in linguistic. The founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of Tajikistan H. E. Mr. Emomali Rahmon repeatedly in his speech pointed in importance of the given problem and has set a problem for linguists to collect a material and to give the analysis of different aspects of studying of dialects.

One of the major scientific problems is dissertational research of phonetic and structural-semantic features of the Arabian loans of southern dialects of Tajik language on which the insufficient attention is focused. In particular, words and terms the penetrations connected with factors and phonetic features of the Arabian loans southern dialects of Tajik language, the social, historical and linguistic reasons of occurrence Arabian loans in them, distribution to the mentioned dialects as a part of words of superficial sounds *айн* and *хе хутти*, conformity Arabian concordant with characteristic Tajik sounds, semantic features of Arabian loans are identical adaptation of the Arabian loans in dialects, semantic distinctions of loan words, morphological features of Arabian loans, formation of derivative words from suffixes and Arabian loans, participation of Arabian loans in formation multiple-valued lexical units etc. were not exposed to dissertational research of materials of southern dialects of Tajik language, hence, the decision of the given scientific problem is caused by its urgency and we have tried to consider in the greatest possible degree.

The main aim of research - the full synchronous description of lexical system of Arabian loans of southern dialects and short representation of their distinctive features in comparison with modern Tajik literary language and other dialects of Tajik language. Object of research are structural-semantic features of Arabian loans of southern dialects of Tajik language. In Tajik dialectology the set of researches of lexical features of separate dialects, but phonetic structural-semantic features of Arabian loans of southern dialects of Tajik language was spent as the separate object of research is considered for the first time.

At carrying out of research work, we used analysis and comparison methods, and for clearing of studied questions - methods of interpretation, the semantic-structural analysis of lexicon, the statistical review of lexical units and supervision. We also have considered necessary to use synchronous and

diachronic method, to show the past and the present condition phonetic structural-semantic features of Arabian loans in southern dialects of the Tajik language.